

LA REFORMA CONSTITUCIONAL DEL SISTEMA REGIONAL ITALIÀ

Comentari de la Llei Constitucional núm. 3, de 18 d'octubre de 2001

Rosa Lucas Bizarro

Revisió de textos:
Montserrat Solera

© de l'edició: Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i Locals
Barcelona, setembre de 2002

Dipòsit legal n°: B-26.316-2001
ISSN: 1139-0212

FUNDACIÓ CARLES PI I SUNYER
D'ESTUDIS AUTONÒMICS I LOCALS
Gran Via de les Corts Catalanes, 491. Casa Golferichs
08015 Barcelona
Tel. 93 452 71 15 Fax 93 323 34 31
e-mail: fundacio@pisunyer.org
<http://www.pisunyer.org>

ÍNDIX

I.	Introducció	5
II.	Una qüestió prèvia: el procediment d'aprovació	6
III.	Les novetats més destacades de la reforma	8
	1. La nova distribució de competències	8
	2. La desaparició de l'interès general	9
	3. La funció administrativa i el principi de subsidiarietat	10
	4. Una contradicció: l'equiparació entre les diferents entitats territorials (art. 114 CI) i l'obertura al regionalisme asimètric	11
	5. La desaparició dels controls sobre les regions i ens locals	13
	6. El nou paper de la <i>Corte Costituzionale</i>	14
	7. Els poders substitutius de l'Estat: l'art. 120	14
	8. Un element de federalisme cooperatiu: la creació d'un Consell dels ens locals en cada regió	16
IV.	Altres qüestions	16
	1. La Comissió bicameral per a les qüestions regionals	16
	2. Paritat home-dona	17
	3. Roma capital i les ciutats metropolitanas	17
	4. El «federalisme fiscal»	18
	5. La manca de transitorietat	18
V.	Valoració general	19
	ANNEX: Títol V de la II part de la Constitució italiana	21
	BIBLIOGRAFIA	31

LA REFORMA CONSTITUCIONAL DEL SISTEMA REGIONAL ITALIÀ

Comentari de la Llei Constitucional núm. 3, de 18 d'octubre de 2001

Se vogliamo che tutto rimanga come è, bisogna che tutto cambi
Tomasi di Lampedusa, *Il Gattopardo*

I.- Introducció

La reforma constitucional que s'analitza en aquest article respon, en part, a la dita de "canviar tot per a que tot continuï igual", ja que les modificacions constitucionals han vingut precedides d'importants innovacions legislatives, que s'han portat a terme al llarg de la XIII legislatura. Per això s'ha afirmat que es tractava d'adequar la Constitució formal a la Constitució material.

Els canvis en l'organització territorial del poder a Itàlia s'enceten a principi dels anys 90 a nivell legislatiu, quan una sèrie de normes ara recollides en un text únic (el Decret Legislatiu núm. 267, de 18 d'agost de 2000) atorguen una nova configuració a l'ordenament dels ens locals. Després, les reformes afecten a les regions amb les Lleis Bassanini (59/97 i 127/97) i les disposicions que les desenvolupen. La transformació final de l'Estat¹ es produeix el 7 d'octubre de l'any 2001, quan el poble italià va ratificar en referèndum la Llei Constitucional núm. 3, que a continuació es comentarà. Aquesta disposició, juntament amb una altra llei constitucional anterior (la núm. 1 de 1999, que atorga autonomia estatutària a les regions comuns), conformen la primera revisió important de la Constitució italiana, que afecta a tot el títol V de la segona part, això és, al sistema regional. Tot plegat ha provocat un canvi prou significatiu com per dedicar-li una anàlisi detallada. Tanmateix, el sistema regional no es pot donar per tancat: es tracta d'un procés inacabat en el que encara queden pendents alguns temes importants com l'articulació de la participació de les regions en les decisions de caràcter estatal a través de l'establiment constitucional de mecanismes de trobada i cooperació entre l'Estat i les regions, amb especial referència a la configuració del Senat com a cambra de representació territorial.

Cal afegir que, després de l'aprovació popular de la reforma constitucional, continua present en la ment dels polítics tornar a modelar el sistema regional. El nou govern de centre-dreta sorgit de les eleccions legislatives de 13 de maig de 2001 –que en el Parlament va votar en contra de la Llei Constitucional 3/2001, analitzada en aquest treball– ha presentat a través del seu Ministre per a les reformes institucionals, Umberto Bossi, una nova proposta de revisió constitucional. L'encara projecte, aprovat pel Consell de Ministres el 13 de desembre de 2001, sota el títol de *devolution*, pretenia fins i tot canviar la composició de la Cort Constitucional introduint certa quota de jutges nomenats per una assemblea de presidents de junta i de consells regionals, però finalment ha acabat afegint únicament un nou apartat a l'art. 117 CI², que comporta atorgar a les regions la competència exclusiva en matèria d'educació, sanitat i policia local. Després de tants anys amb un text divergent de la realitat regional, ara que el poble acaba de ratificar el nou text constitucional no és convenient activar de nou el procediment de reforma constitucional per poca cosa, doncs la policia local ja és una competència regional (l'art. 117.2h, quan regula la competència estatal exclusiva en ordre públic i seguretat, exclou a la policia administrativa local), i l'escola es pot considerar inclosa dintre de "normes generals sobre educació" (matèria que l'art. 116.3 CI permet atribuir a les regions); així que només seria per regular la sanitat.

---

¹ Que es veurà completada quan l'ordenament i les institucions estatals s'adeqüin a la nova regulació constitucional i, en aquest sentit, ja s'ha elaborat un projecte de llei sota el títol "Disposicions per a adequar l'ordenament de la República a la Llei Constitucional núm. 3".

² "Respectant els drets i deures establerts per la Constitució i per les lleis constitucionals, cada regió pot exercir, amb una llei pròpia, la competència legislativa exclusiva per a les següents matèries: a) assistència i organització sanitària, b) organització escolar, gestió dels instituts escolars i de formació, c) definició de la part dels programes escolars i de formació, i d) policia local".

Per tant, centrarem el comentari en la nova regulació constitucional establerta per la Llei 3/2001, obviant el projecte constitucional que s'està tramitant. La reforma ja vigent ha comportat, bàsicament, una potenciació de les administracions infraestatsals tant des d'una perspectiva positiva com negativa. Per activa, s'augmenten els poders dels ens locals i de les regions (que ara disposen de potestat legislativa general i de noves competències) i, per passiva, s'eliminen molts dels controls a què estaven sotmesos els ens infraestatsals (com el control legislatiu preventiu) i es suprimeixen les institucions fiscalitzadores de caràcter centralista que encara eren presents a la Norma Suprema.

De forma general, el nou sistema atorga més autonomia a les regions i als ens locals i, en concret, les novetats més destacades que s'han incorporat i que cal analitzar detingudament són:

1. El canvi en el criteri de repartiment de les competències, atorgant la potestat legislativa general a les regions i unes matèries taxades a l'Estat.
2. La desaparició del criteri d'interès general.
3. La funció administrativa i el principi de subsidiarietat.
4. Una contradicció: l'equiparació entre les diferents entitats territorials (art. 114 CI) i l'obertura al regionalisme asimètric.
5. La desaparició dels controls sobre les regions i ens locals.
6. El nou paper de la Cort Constitucional.
7. Els poders substitutius de l'Estat.
8. Un element de federalisme cooperatiu, la creació d'un Consell dels ens locals en cada regió.
9. Altres qüestions, com la Comissió parlamentària per a assumptes regionals, el nou estatus constitucional de Roma, l'autonomia fiscal i la paritat home-dona.

A primera vista poden semblar moltes novetats, però reiterem que realment no en són tantes ja que la reforma que ara culmina s'ha realitzat de forma ascendent: és a dir, va començar amb canvis a nivell legislatiu i quan aquests no poden modificar el sistema perquè es troben amb el límit de la Constitució, llavors es reforma la pròpia Constitució. La Norma Suprema va quedar obsoleta en matèria de descentralització i la seva revisió era imprescindible per donar cobertura constitucional als canvis que en els últims anys s'havien produït tant per obra del legislador com de la jurisprudència constitucional i, d'aquesta manera, atorgar estabilitat al nou sistema regional.

II.- Una qüestió prèvia: el procediment d'aprovació

El procediment d'aprovació, en principi, és criticable perquè s'ha portat a terme amb precipitació i, també, per haver trencat el consens constitucional original, ja que el projecte en seu parlamentària només va ser recolzat per la majoria governamental.

Hem de recordar que la necessitat de reformes institucionals a Itàlia era molt evident i, sobretot, la implantació d'un sistema polític veritablement descentralitzat, doncs amb la regulació anterior el poder de les regions era tan limitat que gairebé es podria dir que es tractava d'una descentralització simplement administrativa. Era una opinió compartida per totes les forces polítiques i per la doctrina jurídica que el sistema s'havia de replantejar i, com és ben sabut, no era la primera vegada que s'iniciaven els tràmits per al redisseny de l'organització territorial de l'Estat. Després de la fallida de la Comissió bicameral de l'any 1997, es va fer palesa la dificultat d'una reforma global i es van plantejar fer canvis sectorials posant en pràctica alguns dels principis que informaven el text no aprovat.

En aquesta ocasió també tot feia pensar que no es podria enllestir la revisió constitucional durant la XIII legislatura, però en l'últim moment s'acceleraren els tràmits i el text s'aprovà pocs dies abans de la convocatòria d'eleccions. Sembla que el centre-esquerra governant volia guanyar vots amb l'anomenada "*reforma in senso federale*", doncs les enquestes donaven un avantatge considerable al centre-dreta comandat per Berlusconi. S'entén millor el contingut de les disposicions si tenim en compte les circumstàncies en les que es produeix l'aprovació final del projecte: en una de les últimes sessions plenàries abans de la dissolució de les cambres. Per tant, s'aprovava aquell text o bé tota la tasca de preparació de la reforma no hauria servit per gaire, sobretot augurant un canvi en el color polític del govern. Potser per aquesta premura la nova llei adoleix d'un defecte greu: la manca d'un model predeterminat que serveixi

d'eix configurador per a totes les mesures que es contemplen en l'articulat. La conseqüència d'aquesta mancança és la configuració d'un sistema que, tot i ser nou, no presenta gaire harmonia interna, peca de certa incoherència institucional (doncs situa en el mateix plànol teòric a Estat, regions, ciutats metropolitanes, províncies i municipis, tots ells amb estatut propi i amb autonomia financera), és contradictori (continua fent referència al comissari de govern –art. 123–, que és un òrgan que amb l'abrogació de l'art. 124 desapareix del sistema), genera molts problemes interpretatius (entre d'altres, l'art. 120, dedicat als poders substitutoris del govern) i no facilita la seva posada en pràctica per la manca de disposicions transitòries (que ha provocat la inconstitucionalitat sobrevinguda de moltes disposicions estatals, especialment lleis marc en matèries que ara són de competència regional exclusiva). Sortosament, algunes d'aquestes qüestions quedaran parcialment resoltes en una nova llei, anomenada "la Loggia" en atenció al ministre que la presenta, que adequa l'ordenament jurídic italià al nou títol V de la Constitució.³

La segona crítica al procediment d'aprovació és de caràcter polític: haver estat aprovada per una majoria ajustada. Durant els 52 anys de vigència de la República italiana les petites reformes constitucionals que s'havien produït havien estat sempre aprovades per una àmplia majoria i, fins i tot la llei 1/1999 que també afecta a quatre articles del títol V de la segona part, va rebre el suport de part dels parlamentaris de l'oposició. La Constitució permet la seva pròpia reforma a cop de majoria i alguns autors defensen la legitimitat del procediment⁴, però quan es tracta de reformar la norma suprema d'un Estat és molt convenient que tots els grups polítics amb representació parlamentària estiguin d'acord, per tal d'evitar que els articles reformats pateixin de certa debilitat respecte a la resta del text constitucional.

És clar que, des d'un punt de vista jurídic, no es pot posar cap objecció procedimental⁵, doncs tal com estableix l'art. 138 CI la reforma constitucional és aprovada per les dues cambres legislatives estatals per majoria absoluta en dues deliberacions successives en un interval de temps no inferior als tres mesos. Però en ocasions (i aquesta és una d'elles) no és suficient amb el compliment estricte de la norma, sinó que hauria esta recomanable un major consens entre les forces polítiques. Malgrat tot, cal tenir present que el propi text constitucional contempla un referèndum optatiu, que es pot demanar únicament quan la reforma no arriba a obtenir el vot favorable d'una majoria de 2/3 parts dels membres de cadascuna de les cambres. Al llarg de la tramitació parlamentària, quan es va anar constatant la manca de consens, ja es va apuntar la necessitat de referèndum; i una vegada aprovada sense el recolçament suficient, els parlamentaris de l'oposició de centre-dreta van demanar la convocatòria de referèndum, i també van fer la sol·licitud els propis diputats defensors de la llei pertanyents a la majoria governant de centre-esquerra.

La possibilitat de demanar un referèndum confirmatori s'ha de veure, seguint a R. Bin, com una protecció de les minories i no com una forma d'obstrucció. Si bé es probable que en la ment dels polítics de l'oposició estigués la idea de posar més pals a les rodes del projecte del govern, sembla necessària (per no dir gairebé obligatòria) per tal de protegir els principis de pluralisme polític i de sobirania popular, la celebració del referèndum quan el text de la reforma no aconsegueix el recolçament d'una àmplia majoria del Parlament. El constituent va voler evitar que s'aprovessin reformes constitucionals sense consens polític; a més, quan l'acord parlamentari no sigui possible correspon dirimir el conflicte al poble. En aquest sentit, la crítica inicial de trencament del consens constitucional resta salvada pel fet que des del propi Govern es va promoure la celebració de la consulta popular i, sobretot, per la ratificació popular que finalment va obtenir el text.⁶

³ En ella es determinen, per exemple, les lleis regionals i estatals que continuen vigents fins a l'aprovació de la nova legislació en aplicació de la Constitució, i resol la qüestió de què passa amb els conflictes d'atribucions pendents de resolució en la Cort Constitucional. La versió provisional de l'avantprojecte de llei es pot trobar en: <http://www.cittadinolex.kataweb.it/Article/0,1519,18991|154,00.html>.

⁴ R. Bin, *Riforme costituzionali "a colpi di maggioranza": perché no?*, Quaderni Costituzionali, 2001, p. 341-343.

⁵ Tot i així, A. Chiappetti considera que s'ha produït un trencament greu de les regles essencials per al funcionament de la democràcia; vegeu el fòrum dels Quaderni Costituzionali a: <http://www.unife.it/forumcostituzionale>.

⁶ El primer referèndum constitucional confirmatori celebrat a Itàlia només va tenir una participació del 34% de l'electorat, dels quals el 64.2% va donar el vot favorable.

III.- Les novetats més destacades de la reforma

1. La nova distribució de competències

L'antic criteri constitucional per a la distribució de competències entre l'Estat i les regions establert a l'anterior art. 117 consistia en una única llista de les matèries de competència regional concurrent i l'atribució residual de les matèries no incloses en la llista al Parlament italià. Això comportava que la potestat legislativa regional estava força limitada: per una banda, havia de respectar els principis fonamentals establerts en les lleis estatals i, per l'altra, no podia contradir l'interès nacional ni entrar en conflicte amb l'interès d'una altra regió. Només les regions amb autonomia especial comptaven als seus estatuts amb matèries de legislació exclusiva.

Probablement, la novetat més destacada de la Llei 3/2001 és que canvia radicalment la forma de distribució de les competències, ja que introdueix un principi típic dels Estats federals: la clàusula residual juga a favor de les entitats territorials⁷ (art. 117.4 CI). Ara, a l'Estat només li corresponen una sèrie de funcions taxades que afecten a interessos del conjunt de la nació, mentre que les regions han ampliat el llistat de matèries sobre les que poden legislar; però no menys important que l'ampliació material és l'eliminació dels límits a què estava sotmesa la seva potestat legislativa. Les regions ara disposen d'una capacitat normativa superior: per una banda, es manté la categoria de legislació concurrent "a la italiana" sobre la que les regions poden legislar desenvolupant els principis estatals (117.3 CI) i, d'altra banda, sembla que en les matèries no atribuïdes a l'Estat disposaran de competència exclusiva⁸, per tant, únicament sotmesa, com tota potestat legislativa, al respecte a la Constitució i als vincles derivats de l'ordenament comunitari i les obligacions internacionals (art. 117.1 CI). Cal remarcar que l'establiment d'aquest límit comú tant per la llei estatal com per la regional, situa, per primera vegada en l'ordenament italià, les dues fonts normatives a un mateix nivell⁹. Encara que alguns autors han criticat l'ampliació competencial regional perquè dubten que això permeti mantenir la mínima uniformitat imprescindible per assegurar la igualtat de drets dels ciutadans, la teòricament limitada capacitat legislativa del Parlament italià no ens ha de fer oblidar l'amplitud d'algunes de les matèries reservades a l'Estat.

Endinsant-nos en el llistat del nou art. 117 CI, l'apartat tercer amplia les matèries de competència regional concurrent¹⁰ i també delimita quin ha de ser l'àmbit legislatiu estatal en aquestes matèries. Aquesta determinació abans la realitzava el propi legislador de la República sota el control de la Cort Constitucional, però ara és ben clar que la llei de l'Estat només podrà establir els principis fonamentals, i la normativa regional que haurà de desenvolupar aquests principis ja no es troba encorsetada per l'indeterminat límit de "no contradir l'interès nacional ni l'interès d'una altra regió". A la hipotètica desaparició de l'interès nacional s'hi dedicaran després unes línies, però sembla convenient destacar l'eliminació d'una expressió que, utilitzada de forma abusiva, podria comportar un retall important de les competències regionals.

⁷ Aquest nou sistema de distribució competencial, que troba el seu precedent en l'art. 58 del text de la Comissió bicameral de 1997, comporta la constitucionalització d'una previsió que ja recollia l'art. 1 de la primera Llei Bassanini.

⁸ Sobre això no hi ha acord doctrinal: R. Tosi considera que no es tracta d'una potestat realment exclusiva, doncs l'Estat disposa de diversos títols competencials transversals que li permetran legislar de forma àmplia (en concret, el de l'art. 117m "Determinació dels nivells essencials de les prestacions referents als drets civils i socials que han de ser garantits sobre tot el territori nacional"), a *La legge costituzionale n. 3 del 2001: note sparse in tema di potestà legislativa ed amministrativa*, Le Regioni, núm. 6/2001, p. 1231. En el mateix sentit, vid. G. Falcon, *Il nuovo titolo V della parte seconda della Costituzione*, Le Regioni, núm. 5/2001.

⁹ En aquesta línia, cal destacar la Sentència núm. 282/2002. Es tracta del primer pronunciament de la Cort Constitucional sobre el nou títol V de la Constitució, en el que el tribunal, aplicant el nou criteri de distribució competencial, afirma que «per determinar si una llei regional respecta els límits de la seva competència, més que buscar un títol específic que legitimi la intervenció regional, s'ha de buscar l'existència de reserves, exclusives o parcials, de competències estatals» (FJ 3º).

¹⁰ Literalment: «Relacions internacionals i amb la Unió Europea de les regions; comerç exterior; tutela i seguretat laboral; educació, excepte la formació professional; recerca científica i tecnològica i manteniment de les innovacions per als sectors productius; tutela de la salut; alimentació; ordenament esportiu; protecció civil; govern del territori; ports i aeroports civils; grans xarxes de transport i de navegació; ordenament de les comunicacions; producció, transport i distribució nacional de l'energia; previsió complementària i integrativa; harmonització dels balanços públics i coordinació de la hisenda pública i del sistema tributari; valoració dels béns culturals i ambientals i promoció i organització d'activitats culturals; caixes d'estalvis, caixes rurals; establiments de crèdit de caràcter regional; ens de crèdit immobiliari i agrari de caràcter regional».

D'entre les competències concurrents destaca la potestat atribuïda a les regions en matèria de relacions internacionals i amb la Unió Europea i també la capacitat de portar a terme acords amb Estats i amb ens territorials d'altres països, encara que el procediment per dur a terme aquests acords serà establert per una llei de la República (art. 117.5 CI). En part, la major o menor importància d'aquesta tasca dependrà de com ho reguli la legislació estatal. Fins ara, la interpretació de la jurisprudència constitucional sobre el concepte de concurrència era més aviat favorable a ampliar l'espai de l'Estat i, consegüentment, reduir la competència regional¹¹, però la potenciació de les entitats territorials que comporta aquesta reforma i, sobretot, el fet que ara explícitament es limiti la potestat normativa estatal als «principis fonamentals» ha de donar lloc a resolucions de signe diferent. S'ha de destacar la importància de que, a nivell constitucional, s'hagi concretat que s'ha d'entendre per competència concurrent. Tot i que s'ha dit que la reforma està inspirada en el model espanyol, la concreció apuntada és més adient que la distinció bases-desenvolupament que utilitza la nostra Constitució. En el cas italià és evident que, seguint el tenor literal, a l'Estat només li correspon dictar normes principals, sense que en cap cas pugui descendir a regular els detalls, doncs això entraria en directa contradicció amb el límit dels principis fonamentals.

Pel que fa a l'elenc de matèries de competència exclusiva estatal, recorden molt les contingudes a l'art. 149.1 CE, en el qual sembla que s'han inspirat¹². En tots dos preceptes es reserven a l'Estat els assumptes que afecten al conjunt de la comunitat estatal –matèries d'interès general que, en virtut del principi d'unitat, requereixen un tractament unitari. La doctrina ja ha posat de manifest que el nou llistat comportarà una major dificultat d'interpretació i, segurament, generarà més conflictivitat perquè fa referència no a matèries concretes sinó a amplis sectors que a l'hora de ser regulats poden incidir en més d'una matèria.¹³

2. La desaparició de l'interès general

Abans s'ha tret a col·lació el concepte d'interès general (o "interès nacional", segons establia el derogat art. 117 CI 1947) com el pressupost de les competències estatals, però també actuava com a límit de la legislació regional. Hem vist com en el segon aspecte ha desaparegut i, llavors, resta preguntar-se si continua vigent en la primera de les seves accepcions o senzillament ja no existeix. Per saber si encara disposa de garantia constitucional primer hem de descobrir quin és el contingut de l'expressió.

S'han donat diferents definicions, moltes de les quals només aporten una nova expressió imprecisa; per això ens quedem amb el significat atorgat per Barbera¹⁴: formen l'interès nacional "els fins i valors sobre els quals les forces polítiques fonamenten la decisió de considerar-se units en la República italiana". Amb aquesta definició l'interès nacional o general no es contraposa a l'interès regional, sinó que s'ha d'entendre com interès del conjunt de l'Estat i no pot ser eliminat del sistema encara que es variï el text constitucional, perquè es tracta d'un límit implícit. Tot i que no aparegui recollit de forma manifesta en el títol V recentment reformat, l'existència de l'interès general es pot intuir en el nou article 120 CI, que preveu els poders substitutius de l'Estat "com a forma de tutela de la unitat jurídica i econòmica". A més, no podem aïllar la reforma de la Llei 3/2001 de la resta del cos de la Constitució¹⁵ i és preceptiu recordar que, en la primera part, on apareixen els principis fonamentals, l'art. 5 reconeix la unitat de la República.

La idea d'interès general o, si es vol, d'interès nacional està present en el reconeixement del principi d'unitat, principi que justifica l'atribució de competències específiques a l'Estat i, en situacions especials, li permet disposar de poders genèrics d'intervenció¹⁶. Aquests poders estatals tenen el seu origen en el principi d'unitat, però la concreció del principi correspon realitzar-la únicament al constituent, ell serà qui atorgarà les competències que consideri oportunes als òrgans centrals per a la protecció de l'interès

¹¹ Així, des de la important Sentència 214/1985, la Cort Constitucional admet que les lleis marc continguin normes de detall.

¹² Vid. C. Ortega Santiago, *La nueva organización territorial regional, ¿o casi federal?, prevista en la Constitución italiana*, REDC, núm. 64, 2002, p. 127.

¹³ G. Falcon, *Modello e transizione nel nuovo titolo V della parte seconda della Costituzione*, Le Regioni, núm. 6/2001, p. 1252, i G. Rolla, *La riforma costituzionale del ordenamiento regional en Italia*, Revista de Estudios Autonómicos, núm. 1, 2002, p. 160.

¹⁴ A. Barbera, *Chi è il custode dell'interesse nazionale?* Quaderni Costituzionali, núm. 2, 2001, p. 345 i ss.

¹⁵ En el mateix sentit, Gerardo Soricelli proposa una lectura sistemàtica dels arts. 5. 117 i 118 CI en *Dal decentramento al federalismo a Costituzione invariata: il conferimento di funzioni e compiti nel quadro del riordino dei rapporti tra stato, regioni ed enti locali alla luce del nuovo diritto*, Le Regioni, núm. 6/2000, p. 1034.

¹⁶ E. Fossas, «El principio unitario como reserva de competencia al Estado central según la jurisprudencia constitucional», intervenció al Congrés «La definición del principio unitario en els ordenaments descentralitzats», celebrat a Siena (Itàlia) el maig de 2002 (http://www.unisi.it/ricerca/dip/dir_eco/COMPARATO/apor.html), p. 6 i ss.

nacional, restant prohibida tota actuació fora de les tasques explícitament encomanades. Per tant, l'interès nacional continua vigent, no ha desaparegut encara que no es trobi explícitament reconegut en les normes. Malgrat tot, el que sí que ha canviat és que ara l'Estat no disposa de potestat legislativa en tot allò que és d'interès nacional. Ni aquest, ni el principi d'unitat poden ser utilitzats com a mecanisme d'atribució de competències, doncs allò que el constituent ha considerat interès nacional es manifesta a través de les matèries que segons l'article 117 CI corresponen a l'Estat.¹⁷

Sota aquesta òptica, l'interès general continua vigent i existirà sempre per molt que desaparegui de la literalitat de les normes, doncs fins i tot en l'Estat més descentralitzat possible ha de correspondre als òrgans centrals la protecció de l'interès de tota la col·lectivitat. Això sí, les regions han de tenir algun tipus de participació en aquest òrgans centrals i d'aquesta manera també coadjuvar en el manteniment del principi d'unitat.

Resta per resoldre quin dels òrgans centrals s'encarregarà de protegir l'interès general. Llegint entre línies es pot deduir que el constituent ha volgut que sigui el legislador estatal l'encarregat de preservar l'interès nacional, ja que a ell li ha atorgat algunes matèries competencials de tipus transversal que li permeten actuar en cas de vulneració d'aquell interès. Així mateix, l'interès nacional queda a bastament protegit per la possibilitat d'impugnació constitucional de la legislació regional i per l'existència de poders estatals excepcionals que comporten la substitució de les regions en cas de vulneració greu de l'ordenament jurídic, tot i que aquests poders no corresponen al legislador, sinó al Govern. Llavors el dubte plantejat per Barbera continua vigent: qui és el custodi de l'interès nacional? Segons l'art. 117 CI, el Parlament, però si ens atenem als arts. 120 i 127 CI, aquesta tasca correspon al Govern estatal a través de les seves competències.

3. La funció administrativa i el principi de subsidiarietat

Fins ara, l'atribució de la potestat legislativa a les regions comportava que aquestes disposessin també de tasques administratives, ja que regia el principi d'equivalència o paral·lelisme de funcions (art. 118 CI 1947). Una altra de les novetats rellevants de la reforma és que trenca amb el paral·lelisme i substitueix aquest principi per la subsidiarietat. Tot i així, convindria deixar més clara l'atribució de la potestat reglamentària i la funció administrativa, doncs, per una banda, sembla que ara només hi ha equivalència entre la funció legislativa i la reglamentària –així, segons l'actual art. 117.6 correspondrà a l'Estat la potestat de dictar normes infralegals en les matèries en les que disposa de competència exclusiva (excepte quan l'hagi delegat a les regions), mentre que en la resta de matèries la potestat reglamentària correspon a les regions–; però, per altra banda, s'atribueixen als municipis la totalitat de les funcions administratives (art. 118 CI). Llavors, què cal deduir, que la regió i l'Estat només mantenen la potestat reglamentària en els casos en què sigui necessari assegurar l'exercici unitari de la funció?

L'art. 118 CI constitucionalitza el principi de subsidiarietat que, des que va ser reconegut per la Llei Bassanini 59/97, regeix les relacions entre el centre i la perifèria a Itàlia. Es tracta d'un principi pres de l'art. 5.2 del Tractat de la Unió Europea, que implica atorgar les funcions administratives al nivell de govern més proper al ciutadà, l'administració municipal, excepte quan per assegurar l'exercici unitari s'atorgui a altres entitats. La subsidiarietat introdueix dinamisme en el sistema i consolida l'anomenat «federalisme administratiu», però potser el reconeixement d'aquest principi estructural s'hauria d'haver fet en la primera part de la Constitució (que, de moment, resta invariada), entre els elements fonamentals de l'ordenament.

Tots els municipis disposen, de forma general, de les funcions administratives, però no resulta gens convenient aplicar el principi uniformador al sistema dels poders locals, especialment quan la realitat és tan heterogènia i n'hi ha tanta diferència entre la grandària i la població dels municipis¹⁸ i, com a conseqüència, es produeix un gran abisme en la capacitat de fer front a les tasques encomanades. Determinar quina ha de ser la dimensió territorial òptima per a que les funcions dels poders locals siguin

¹⁷ Vid. G. Falcon, op. cit., p. 1251.

¹⁸ Gairebé la meitat dels 10.800 municipis italians tenen menys de 3.000 habitants i només l'1% supera els 60.000. Vid. *El nuevo ordenamiento de las autonomías locales en Italia*, Document Pi i Sunyer núm. 9, p. 8.

eficaçment exercitades no resulta senzill, però és clar, per exemple, que la subsidiarietat tindria difícil aplicació en els anomenats "municipis pols" (*Comuni polvere*), caracteritzats per la seva petita dimensió, ja que difícilment poden exercitar les competències administratives que li seran atribuïdes. La subsidiarietat no es pot aplicar sempre ni de forma generalitzada, per això el mateix art. 118 CI estipula que les funcions seran atorgades als municipis respectant els principis d'adequació i diferenciació d'exercici, això és, que abans d'encomanar cap tasca administrativa a un municipi s'haurà de valorar la seva capacitat per portar-la a terme.

A més de la subsidiarietat vertical, això és, entre entitats públiques, també es reconeix el principi de subsidiarietat horitzontal (art. 118 CI *in fine*). S'aplica tant a l'Estat, regions, ciutats metropolitanes, províncies i municipis, i comporta l'afavoriment de la iniciativa autònoma dels ciutadans, tant de forma individual com col·lectiva, per al desenvolupament d'activitats on estiguin implicats interessos generals. Durant la tramitació parlamentària els partits conservadors, lògicament, van ser els que més insistiren en la constitucionalització de l'anomenada subsidiarietat social, però una vegada aprovat el projecte la previsió establerta no ha provocat la seva satisfacció, ja que volien un reconeixement molt més extens per a la iniciativa privada.

4. Una contradicció: l'equiparació entre les diferents entitats territorials (art. 114 CI) i l'obertura al regionalisme asimètric

El fet que Itàlia com a Estat tingui una antiguitat de poc més d'un segle ha provocat que s'aferrís amb molta força a la unitat conquerida el 1861. Així, l'aplicació del sistema regional es va ajornar molt, les regions ordinàries no van ser creades fins els anys 70 i més que perquè existissin conviccions descentralitzadores significatives, la seva creació es pot explicar en termes de política de partits: calia assegurar la presència institucional del partit comunista, el segon gran partit del país, després d'haver prescindit d'ell en la tasca de govern de la República. A partir d'aquell moment, la implantació de les regions es va portar a terme aplicant criteris de centralització i d'homogeneïtzació (l'existència de lleis regionals "fotocòpia" posa de manifest que moltes regions només disposaven d'una autonomia fictícia).

La Cort Constitucional tampoc ha fomentat el desenvolupament del regionalisme, perquè si bé, per una banda, s'ha mostrat a favor d'un sistema cooperatiu a través de la creació d'òrgans consultius i de coordinació entre l'Estat i les regions, no és menys cert que, per altra banda, en la legislació concurrent, ha ampliat l'espai que correspon a l'Estat, arribant a reduir la potestat legislativa gairebé al nivell d'una font reglamentària. La Llei 3/2001 sembla voler acabar amb el paper marginal de les regions que havien fomentat tant l'Estat com l'Alt Tribunal, alhora que afavoreix l'autonomia municipal, seguint en la mateixa línia de la legislació italiana dels últims anys, que han realitzat importants reformes que potencien l'autonomia dels governs locals.

a) L'equiparació entre les diferents entitats territorials

Els municipis a Itàlia han tingut una gran importància, ja que en els segles XIV-XV van ser les ciutats les que van assentar les bases històriques de l'Estat nacional. Les arrels històriques són més municipals que regionals, però encara que el nivell local tingui un desenvolupament anterior i en ocasions més intens que el regional, això no justifica l'actual gairebé equiparació jurídica d'aquests dos àmbits.

L'art. 114 CI situa en un mateix plànol a totes les entitats territorials en establir que la República es compon d'ens autònoms com els municipis, les províncies, les ciutats metropolitanes i les regions, i tots ells disposen de poders, funcions i estatuts propis. Aquesta enumeració en sentit ascendent pot ser interpretada com una evident aposta per la descentralització, que vol revaloritzar els nivells perifèrics, a diferència del text constitucional anterior que, amb prevalència absoluta per les institucions centrals, realitzava una enumeració descendent (regions, províncies i municipis). D'aquest llistat sobta trobar a l'Estat al costat de la resta d'entitats infraestatals, però no sorprèn menys el fet que, aparentment, tant municipis com regions es defineixin de la mateixa manera. Si abans només es consideraven ens autònoms les regions, ara sembla aparentment superada la diferència que entre l'autonomia local i regional establien els anteriors arts. 115 i 128. És evident que encara hi ha un element divergent, doncs les entitats locals no gaudeixen de potestat legislativa ni poden recórrer davant del Tribunal Constitucional per la invasió de competències, però, a part d'això, la reforma sembla voler equiparar-los, potenciant la institució municipal.

Un altre argument a favor d'aquesta equiparació entre regions i ens locals es troba en la constitucionalització dels estatuts de municipis i províncies, que abans només estaven reconeguts a nivell legislatiu. El precepte dedicat a les entitats locals, el derogat article 128, només feia referència a la seva naturalesa d'ens autònoms en l'àmbit dels principis fixats per una llei de la República que era la que determinava les seves funcions, però en la nova regulació els límits a l'autonomia local ja no es troben a nivell legislatiu, sinó a un nivell superior: es tracta d'una autonomia "segons els principis fixats per la Constitució". Existeix una garantia constitucional de l'autonomia local, tot i que mínima, doncs l'exercici de la mateixa encara està condicionat per les previsions legals. Respecte als estatuts regionals, curiosament l'art. 123 CI determina el procediment d'aprovació¹⁹ i el contingut que han de tenir²⁰, mentre que pels estatuts dels ens locals a nivell constitucional no s'estableix res, fet que pot portar a pensar que gaudeixen d'un marge de maniobra més gran que els estatuts regionals, tot i que a la pràctica no és així. De totes maneres, resta aclarir quina és la naturalesa dels estatuts municipals i provincials i quina posició ocupen dins del sistema de fonts.

En definitiva, una nova configuració institucional que en tot moment ha estat coneguda periodísticament com la "*riforma in senso federale*"²¹, conté mesures que potencien l'autonomia regional tal com passa als estats federals, però al costat es troben preceptes que augmenten l'autonomia dels ens locals (i fins i tot intentant equiparar-los amb les regions). El resultat d'aquesta aparent contradicció és que la descentralització o, si es vol, el «federalisme» no es sustenta sobre dos eixos (Estat-regions) sinó que es configura un sistema multipolar on a més de les regions també disposen d'un paper preponderant els municipis.

b) L'obertura al regionalisme asimètric

La nova regulació constitucional sembla equiparar les regions i els ens locals, però aquesta equiparació no actua dins d'una mateixa categoria territorial, ja que si bé el desenvolupament de les regions comuns fins ara ha estat regit pel principi d'homogeneïtat, en el sistema regional italià es distingeix entre dos tipus de regions: les anomenades ordinàries o comuns i les especials. La concessió d'una autonomia especial a cinc regions (Sicília, Sardenya, Trentino Alto Adigio, Vall d'Aosta i Friuli-Venècia-Giulia) ha servit a l'Estat per a controlar aquests territoris; s'ha dit que la diferència d'aquestes regions no persegueix separar sinó integrar²². Aquesta distinció és de les poques coses que continua vigent en el nou text constitucional i, a més, s'ha afegit un nou element que pot portar flexibilitat al sistema: l'asimetria entre les regions ordinàries.

La previsió d'una forma especial d'autonomia es troba en l'art. 116.3 CI, i es tracta de la possibilitat d'atribuir a la regió que ho sol·liciti la transferència de determinades matèries (organització de la justícia de pau, normes generals sobre educació i tutela de l'ambient, de l'ecosistema i dels béns culturals). Aquesta atribució es farà a través d'una llei estatal reforçada que, fruit de l'acord previ entre l'Estat i la regió interessada i després de sentir els ens locals²³, requereix l'aprovació de la majoria absoluta de les dues cambres i la participació de la Comissió parlamentària pels assumptes regionals. Es tracta d'una previsió en certa manera equiparable a la de l'art. 150 de la Constitució espanyola (amb la diferència que en el nostre sistema no hi ha un llistat taxat de matèries susceptibles de transferència i delegació), que obre el camí a l'establiment d'un regionalisme diferenciat, sempre que el legislador estatal estigui disposat a fer-ne ús d'aquesta potestat. Potser el regionalisme asimètric sigui només potencial i no s'arribi mai a aprofitar l'oportunitat que ofereix l'article 116.3 CI; només cal esperar que si un dia ha de ser aplicat no es porti a terme, com ha estat comú en Itàlia, seguint el dictat d'homogeneïtzació, ja que això comportaria una vulneració de l'esperit i la lletra de la disposició que preveu la necessitat d'una entesa individualitzada entre l'Estat i la regió que vulgui voluntàriament assumir aquestes competències.

¹⁹ És fruit del Consell Regional a través d'una llei reforçada (aprovada per majoria absoluta en dues deliberacions successives).

²⁰ Han de determinar la forma de govern i els principis fonamentals de l'organització i funcionament de la regió.

²¹ Derivat de que el projecte de llei constitucional inicialment portava el títol de federal.

²² Giuliana Paganetto, *Il significato della «specialità» regionale*, Le Regioni, núm. 6/2000, p. 1108.

²³ Nova manifestació del poder que s'ha volgut atorgar als municipis, que disposen de presència a totes les instàncies, encara que no es tracti de matèries que afectin als interessos locals.

5. La desaparició dels controls sobre les regions i ens locals

La regió sempre ha estat una institució molt tutelada, doncs hi havia controls de legalitat i d'oportunitat sobre la legislació i sobre els actes administratius (antic art. 125 CI). Per realitzar aquesta tasca a cada regió hi havia un comissari del govern que portava a terme una fiscalització preventiva de la legislació regional (art. 127 CI 1947): havia de donar el vist i plau a les lleis regionals en un termini de 30 dies, excepte en cas d'oposició del Govern estatal. El silenci tenia efectes positius i si passat el termini no s'havia reenviat la llei, aquesta es podia promulgar; però en el supòsit de considerar la disposició inconstitucional, lesiva dels interessos de la nació o d'altres regions, el comissari de govern podia, de forma motivada, retornar la llei al Consell regional i, si aquest insistia en aprovar la norma, ho devia fer per majoria absoluta. Si el govern persistia en la seva oposició a la llei existia la possibilitat d'impugnar-la davant la Cort Constitucional de forma preventiva, això és, abans de la seva publicació oficial. A la pràctica era impossible que el Govern central fes el control de totes les lleis regionals: només s'ocupava de les més importants, i quan exercia el "veto devolutiu" normalment el Consell regional aprovava la disposició amb les modificacions proposades pel Govern central, per evitar els llargs terminis de la justícia constitucional.

Des de l'òptica de l'emancipació de les regions, l'eliminació del control preventiu sobre les lleis regionals és positiva, però alguns han destacat una vessant negativa, en considerar que es tractava d'un element de col·laboració que permetia harmonitzar les disposicions abans d'impugnar-les, mentre que ara la única solució possible és qüestionar-la davant del Tribunal Constitucional. Si realment la devolució servís per a tornar a meditar sobre la constitucionalitat de la llei seria fàcil estar d'acord amb l'objecció plantejada, però l'experiència demostra que poca harmonització hi havia quan sistemàticament s'aprovaven els suggeriments realitzats pel Govern central. Cal felicitar-se, doncs, de la desaparició del preceptiu reenviament previ.

A més de la impugnació constitucional, el Govern central, prèvia deliberació en Consell de Ministres, també podia impugnar la llei davant del Parlament per raons d'oportunitat. El límit d'oportunitat a què estaven sotmeses les lleis regionals feia referència a l'interès nacional o a l'interès d'altres regions. Aquest control que havia de realitzar el Parlament no havia estat mai activat i per això no es coneix a través de quin procediment les cambres podien resoldre el conflicte. Sempre que el Govern considerava que una llei regional vulnerava l'interès nacional o el d'altres regions preferia que el control fos realitzat per la Cort, considerant que l'interès nacional és un aspecte dels límits de constitucionalitat de la llei, convertint el límit d'oportunitat en límit de constitucionalitat.

Els actes administratius de les regions també deixen d'estar tutelats amb la derogació de l'art. 125.1 CI 1947. Ha desaparegut tant el control de legalitat que realitzava un òrgan estatal com la possibilitat que per llei estatal s'establís sobre ells un control d'oportunitat. Ara l'únic control dels actes administratius regionals el fan els òrgans judicials.

Respecte a l'administració local, en la línia de potenciar el seu paper i reforçar la seva posició dintre del sistema, s'eliminen els mecanismes de fiscalització que sobre ells fins ara existien²⁴. L'anterior art. 130 CI preveia que un òrgan de la regió (en compliment d'aquesta disposició la Llei 142/90 va crear el CORECO, Comitè Regional de Control) realitzés un control sobre els actes de les províncies i dels municipis i en determinats casos, fins i tot podia exercir un control d'oportunitat. La Llei 3/2001 ha derogat l'art. 130 i, per tant, s'han eliminat els controls no judicials sobre l'administració local.

---

²⁴ Els controls preventius dels actes de l'administració local ja havien estat eliminats per la Llei 142/90.

6. El nou paper de la *Corte Costituzionale*

Si fins l'aprovació de la reforma constitucional la intervenció de la Cort en les disputes entre òrgans centrals i òrgans regionals era relativament reduïda, ja que moltes de les lleis enviades pel comissari del govern al Consell regional eren modificades abans d'entrar en vigor i no arribaven a passar el control de la jurisdicció constitucional, ara la situació que es perfila és ben diferent.

La derogació dels controls i en concret l'eliminació de la figura del reenviament ha deixat com a únic mediador del sistema regional al Tribunal Constitucional. Aquest disposa d'un destacat rol en la delimitació de les competències entre l'Estat i les regions, doncs sobre ell recau tota la fiscalització que ara existeix sobre les lleis i els estatuts regionals, per tant el desenvolupament del sistema descentralitzat que ha estat configurat amb la Llei 3/2001 dependrà en gran part de les interpretacions de l'Alt Tribunal que, com és sabut, fins ara havia tingut tendències més aviat centralistes.

Degut al destacat paper de la Cort adquireix més relleu la capacitat d'impugnar les lleis estatals atribuïda a les regions. Abans aquesta facultat no estava reconeguda en la Constitució, sinó en l'art. 2 de la Llei Constitucional 1/1948²⁵, que permetia promoure l'acció de legitimitat constitucional (l'equivalent al nostre recurs d'inconstitucionalitat) davant la Cort Constitucional contra llei o actes amb força de llei de la República o d'altra regió que haguessin invaït la seva competència, amb l'únic requisit de la prèvia deliberació de la Junta regional. Ara la competència regional per interposar l'acció de legitimitat constitucional disposa de l'oportuna garantia constitucional però, d'igual forma que abans, només es pot impugnar una llei que hagi afectat la seva esfera de competència. És de gran importància que en un mateix precepte es reconeguin la potestat d'impugnació tant del govern de la República com de la regió, ja que amb això es posa de manifest que es situa a les dues instàncies a un mateix nivell i, ara sí, diferenciades dels òrgans de l'administració local.

La facultat del Govern estatal té reconeixement constitucional des de 1947 a l'art. 127 CI i, com acabem de veure, de forma extensa, doncs la impugnació no era només per una invasió de les competències pròpies, sinó que es podia fonamentar en l'excés de competència de les regions, el contrast amb els interessos nacionals o amb els interessos d'altres regions. Abans que el Govern central interposés el recurs davant la Cort es realitzava un control previ de la llei regional: el reenviament al Consell regional, mesura que en moltes ocasions ja provocava un canvi en el text legal i evitava recórrer a la jurisdicció constitucional. Quan el nou article 127 reconeix la possibilitat del govern estatal de promoure la "qüestió de legitimitat constitucional" sobre una llei regional específica que aquesta facultat es podrà exercir "quan la disposició superi la competència de la regió". Es tracta d'una reducció de la capacitat impugnativa estatal, ja que s'han eliminat les expressions "quan vulneri l'interès nacional o els interessos d'altres regions" que, interpretats pel legislador estatal (i també per la Cort), poden tenir un ampli abast, de forma que inclogui qualsevol motiu d'inconstitucionalitat. També es pot entendre que es tracta de racionalitzar els termes: no cal enumerar tot el llistat de supòsits impugnables que poden ser inclosos dins de l'expressió "excés de competència regional", però és evident que quan una regió vulneri l'interès nacional serà perquè s'ha excedit del seu àmbit de competències. Per últim, cal destacar una dada important, el recurs del Govern davant la Cort ha passat de ser preventiu (disposava d'un termini de 15 dies des de la comunicació de la llei pel Consell regional, abans fins i tot de la seva publicació) a ser successiu (només es poden impugnar les lleis regionals una vegada han estat publicades).

7. Els poders substitutius de l'Estat: l'art. 120

La nova redacció de l'art. 120.1 CI és pràcticament idèntica a la ja existent, però s'ha afegit un segon apartat que ha vingut a portar més confusió. Per compensar la forta descentralització que comporta la Llei Constitucional 3/2001 i, en concret, la facultat de les regions de participar en l'execució de la normativa europea, s'ha establert un mecanisme de protecció del sistema davant d'incompliments greus: la possibilitat de substituir a la regió en cas de "falta de respecte a les normes i tractats internacionals o a la normativa

²⁵ Llei que hauria estat convenient derogar, ja que amb el reconeixement constitucional de la potestat impugnatòria regional mateixa ja no s'aplicarà. El deixar en vigor aquesta norma obsoleta és un nou exemple de la dolenta tècnica normativa que s'ha utilitzat en la reforma constitucional.

comunitària, perill greu per la seguretat pública, o bé quan ho requerixi la tutela de la unitat jurídica o unitat econòmica i, en particular, la tutela dels nivells essencials de les prestacions referents als drets civils i socials". Els poders substitutius tampoc són cap novetat: ja estaven reconeguts a nivell legislatiu en l'art. 5 del Decret Legislatiu 112/98 pel cas d'inadequació de les funcions i competències transferides, en la hipòtesi d'inactivitat que porti incompliment de les obligacions derivades de la Unió Europea, o en cas de perill de greu perjudici als interessos nacionals.

La forma concreta d'exercici d'aquests poders es remet a una llei estatal que els regularà respectant el principi de subsidiarietat i el de lleial cooperació (que, per primera vegada, apareix a la Norma Suprema). És rellevant que s'atribueixi al Govern i no al Parlament, com a representant del poble italià, la substitució dels òrgans de les entitats territorials. Això comporta que aquest poder només operi en el plànol administratiu i no en el legislatiu, tot i que des de la Sentència de la Cort Constitucional 142/1972, en la que es lamentava d'aquesta manca de previsió de l'ordenament italià, s'ha admès la configuració legislativa del poder substitutiu. D'altra banda, la previsió constitucional porta a pensar que el govern de la República té la missió de protegir l'interès general, ja que és ell qui disposa de poders d'intervenció en situacions especials, però és preocupant que un únic partit o coalició, el governant, pugui substituir l'actuació d'altres entitats sense comptar amb l'autorització prèvia de les cambres legislatives ni passar cap tipus de control parlamentari a posteriori, especialment quan la intervenció es pot fonamentar en conceptes tan indeterminats com "la tutela de la unitat jurídica o de la unitat econòmica". Sens dubte és més coherent que la protecció de l'anomenat interès nacional correspongui al Parlament, conclusió a la que ja havíem arribat analitzant l'art. 117 CI en la part referida a les matèries de competència estatal.

Tampoc és coherent que correspongui al Govern estatal la substitució de tots els nivells administratius, tant de les regions com de ciutats metropolitanes, províncies i municipis. Si es preconitza el federalisme cooperatiu i es vol configurar la regió com a instrument de coordinació entre les entitats subregionals – tal com preveu la Llei Bassanini 59/97 i sembla deduir-se de l'articulat de la Llei Constitucional 3/2001 – els poders substitutius de l'administració local s'haurien d'atribuir a les regions. És cert que la preservació de la unitat de l'Estat correspon en tot país descentralitzat als òrgans centrals, però les regions poden coadjuvar a preservar-la i, com les entitats infraregionals no disposen de potestat legislativa, en poca mesura la seva activitat podrà distorsionar la unitat.

Encara que s'ha volgut fer una comparació entre la norma de l'art. 120 CI i la previsió de l'art. 155 CE, atès que tots dos preceptes tenen com a finalitat protegir l'interès general, no es tracta de mesures equiparables. És cert que en el sistema espanyol la facultat correspon al Govern central, però aquesta és la única coincidència, ja que abans s'ha de fer un requeriment previ al president de la comunitat autònoma infractora i, en cas que això no funcioni, l'adopció de qualsevol mesura ha de ser aprovada per la majoria absoluta del Senat. Una altra diferència important és que en cap cas es produeix substitució, sinó que la Constitució espanyola permet al Govern simplement establir mesures per obligar a la comunitat autònoma al compliment forçat dels seus deures.

Un segon mecanisme extraordinari per evitar incompliments greus per part dels òrgans regionals que deriva de la Constitució de 1947 i que va ser retocat per la Llei Constitucional 1/1999, és la possibilitat de dissolució del Consell regional establert en l'art. 126 CI. Es pot exercir en cas de: «realitzar actes contraris a la Constitució o violacions greus de la llei; quan no s'atengui al suggeriment del Govern de substituir la Junta o el president; quan per dimissió o per impossibilitat de formar una majoria no pugui funcionar; o bé per raons de seguretat nacional». Mai s'ha portat a terme, però si es volgués activar seria a través d'un decret motivat del president de la República, després de sentir la Comissió parlamentària per a les qüestions regionals. El mateix decret de dissolució ha de nomenar una comissió de tres ciutadans que s'encarregarà de l'administració ordinària que correspon a la Junta i dels actes que siguin improrrogables i, després, convocarà eleccions en un període de tres mesos.

Amb els dos controls mencionats –els poders substitutius i la possibilitat de dissolució del Consell regional– queda protegit l'interès general davant de qualsevol situació de mal funcionament regional. La previsió és tan àmplia que tota situació irregular pot ser encabida dins de l'art. 120 i/o 126 CI: l'incompliment d'obligacions extraestatals, la manca de respecte a les normes o el requeriment de la tutela de la unitat jurídica o de la seguretat nacional. Esperem que, com a mesures extraordinàries que són, se'n faci un ús restringit i proporcional.

8. Un element de federalisme cooperatiu: la creació d'un Consell dels ens locals en cada regió

L'art. 123.4 CI introdueix un nou òrgan en l'organització regional, el Consell de les autonomies locals, que estarà regulat per cada estatut regional. Es tracta d'un òrgan de consulta entre regions i ens locals que pretén limitar el risc –en ocasions evocat en el debat parlamentari del text de la reforma– del naixement d'un nou centralisme regional²⁶, ja que permetrà a les autonomies locals participar en les decisions regionals i alhora servirà per a coordinar les activitats dels municipis, les províncies i de la mateixa regió. Tot i que, des d'un altre punt de vista, s'ha considerat un element de conquesta o fins i tot d'invasió de les regions per part dels ens locals, en la línia de l'auge municipalista de la reforma. Cal destacar que l'atribució a les regions d'una tasca de coordinació de les entitats territorials inferiors, que ja es trobava en la Llei Bassanini, comporta un esforç per aproximar regions i municipis i intentar suavitzar unes relacions que sempre han estat tenses.

En la mateixa línia de fomentar el federalisme cooperatiu, la Llei 3/2001 podia haver constitucionalitzat²⁷ els instruments de col·laboració entre l'Estat i les regions que ja estan reconeguts a nivell legislatiu (com la conferència Estat-regió) i que actualment fonamenten l'articulació de les relacions entre entitats territorials. Aquest oblit del legislador només és perdonable en cas que es porti a terme aviat la reforma del Senat, de forma que aquest sigui la seu de trobada ordinària entre l'Estat i les regions, i el sistema actual de conferències es faci innecessari. Mentrestant, manquen seus de trobada i cooperació dotades de garantia constitucional i això posa de relleu, una vegada més, com els principis que inspiraven la reforma no han tingut l'oportuna concreció, ja que no s'han establert mecanismes perquè siguin efectius a la pràctica. Així mateix, hauria estat oportú normativitzar el principi de lleial cooperació que es va crear en seu jurisdiccional i que tant s'ha utilitzat per definir els mecanismes de relació entre l'Estat i les regions i, d'aquesta manera, "cooperativitzar" el sistema. El principi es menciona de passada en l'art. 120 CI quan regula els poders substitutius de l'Estat, però per conèixer el joc que pot donar la seva utilització ens hem de continuar adreçant a la jurisprudència constitucional.

IV.- Altres qüestions

1. La Comissió bicameral per a les qüestions regionals

En l'art. 11 de la Llei 3/2001 s'estableix que de forma transitòria (només fins que es reformi el títol I de la segona part de la Constitució) representants de les regions, de les províncies autònomes i dels ens locals podran formar part de la Comissió parlamentària per a les qüestions regionals. L'existència d'aquesta Comissió ja estava prevista en la Constitució de 1947 (art. 126) com a organisme que havia de ser escoltat abans de dictar el decret de dissolució del Consell regional. Llavors, la Norma Suprema no determinava la seva composició ni el procediment d'actuació, fent una total remissió a la llei estatal. Tant en aquell supòsit com en la regulació actual, la Comissió té una funció de garantia de l'autonomia regional i local, però ara disposa d'un paper més rellevant, doncs quan un projecte de llei afecti a les matèries de legislació concurrent (el llistat de l'art. 117.3 CI) o a l'autonomia financera dels ens locals, ha de donar el seu parer; i, més encara, si el pronunciament és en contra o a favor però condicionat a la introducció de modificacions, per a que el projecte pugui convertir-se en llei ha de rebre el suport de la majoria absoluta dels membres de l'Assemblea.

La posada en marxa d'aquesta Comissió parlamentària resta condicionada a la revisió dels reglaments de la Cambra de Diputats i del Senat, ja que la Constitució només estableix que *podrà* estar formada per representants de les regions, de les províncies autònomes i dels ens locals. Tanmateix, no és gaire coherent utilitzar el temps condicional si realment es volia que aquesta Comissió servís de garantia de l'autonomia regional. Comptar amb la participació dels seus representants hauria de ser preceptiu i no opcional, per

²⁶ La més recent jurisprudència constitucional (STC 378/2000) confirma que, en les relacions entre regions i ens locals, els arts. 5 i 128 CI determinen una autonomia dels ens locals que les lleis de les regions no poden mai retallar fins a negar-la, encara que l'autonomia local no impedeix que el legislador regional, en exercici de les seves competències, pugui concretar les dimensions d'aquesta autonomia. Així mateix, els ens locals tenen dret a participar en el procediment d'aprovació de lleis regionals que afectin a les seves competències. Vid. Tania Groppi, *I rapporti regioni-enti locali tra Corte Costituzionale e giudici comuni*, Le Regioni, núm. 1/2001, p. 123.

²⁷ Com feia el projecte de la *Commissione bicamerale* de 1997.

evitar deixar en mans del legislador estatal la facultat de prescindir de la representació dels ens territorials en una Comissió que ha de complir una important missió, sobretot fins que no es revisi la part de la Norma Suprema dedicada a la cambra alta, i aquesta tingui realment com a missió la representació territorial, tal i com tantes vegades s'ha projectat.

La regulació de la Comissió obre molts interrogants, per exemple: quina serà la naturalesa d'aquesta Comissió? (és parlamentària, per tant ha d'estar formada per diputats i, a més, representants d'altres ens, o bé la formaran els parlamentaris escollits en circumscripcions territorials?); quants seran els seus membres? (podria ser un representant per cada regió, però com es fa amb els municipis?); com s'escolliran? (en el cas de les regions el dubte només és entre el Consell o la Junta, però en el cas dels ens locals el problema s'agreuja: d'on extreure un representant municipal? A través d'associacions tipus ANCI –Associació Nacional de Municipis Italians– o UPI –Unió de Províncies Italianes– que no disposen de legitimitat popular?); quines seran exactament les seves funcions?; com funcionarà?; –com es prendran les decisions? (hi haurà vot ponderat, el vot serà per grup, això és, representants de les regions i representants locals, o cada persona tindrà un vot?). Aquestes qüestions no queden resoltes pel projecte de llei “la Loggia”, ja que no conté cap menció a la Comissió.

Amb aquesta Comissió s'institucionalitza la participació regional en els òrgans estatals, però aquest poder regional –que és insuficient per a l'adopció de decisions estatals–, de nou trobem que queda ofuscat per l'equiparació de totes les entitats infraestatals. La igual consideració de regions i municipis no és gens convenient, atès que la majoria de dubtes que suscita el funcionament de la Comissió deriva de la seva composició mixta. Per altra banda, municipis i províncies participen en les decisions regionals a través del Consell dels ens locals, disposen de contactes amb el Govern estatal per la Conferència Estat-Regió-Ens local i, per tant, ja tenen coberta la seva necessitat de participació. A nivell parlamentari, la representació s'hauria de reduir, lògicament, a les entitats amb facultat legislativa: només n'haurien de formar part els representants de les regions, *a fortiori*, si, com enuncia el títol de la Comissió, ha de tractar els assumptes regionals.

2. Paritat home-dona

En la línia de promoure la igualtat entre els dos sexes, l'art. 117.7 CI estableix que les lleis regionals han de tenir la finalitat d'eliminar qualsevol obstacle que impedeixi la plena paritat d'accés dels homes i les dones a la vida social, cultural i econòmica, com també han de promoure la igualtat d'accés dels mateixos als càrrecs electius. Aquesta previsió, que recull un desig latent en molts sistemes polítics, no imposa cap quota concreta per arribar a la paritat, sinó que simplement es limita a establir un principi constitucional informador del sistema que afavoreix la igualtat. És cert que potser la formulació no imperativa restarà efectiva aplicabilitat a la mesura i que només amb això difícilment s'aconseguirà l'equilibri en la representació entre sexes, però almenys s'ha reconegut constitucionalment el principi de paritat, que per començar és un pas important.

L'objecció que es pot formular a la mesura tal com està redactada és que només estableixi la paritat com un objectiu a complir per les lleis regionals i no estengui aquest principi a les lleis estatals. Podem atribuir aquest oblit a les presses per l'aprovació de la llei i a la dolenta tècnica legislativa utilitzada, però també es pot pensar de forma maliciosa i suposar que la paritat és més un reclam publicitari que una altra cosa, ja que es promou només en l'àmbit regional.

3. Roma capital i les ciutats metropolitanes

En l'àmbit de l'administració local, el nou art. 114.1 CI atorga a la ciutat de Roma l'estatus de capital de la República i determina que el seu ordenament sigui regulat per llei estatal. A diferència de Madrid, que es configura com a comunitat autònoma pròpia, Roma continuarà formant part de la regió Lazio i continuarà sent el seu element més destacat, doncs aporta el 72,5% de la població i genera el 77,9% de la renda.

Seguint una de les esmenes que va presentar l'Associació de Municipis Italians, al text de la Comissió bicameral de 1997 sobre la regulació d'un ordenament especial per a les grans àrees urbanes es reconeix constitucionalment una nova entitat territorial: la ciutat metropolitana. Encara que no es donen a conèixer les característiques que permetran a una ciutat gaudir d'aquesta nova institució administrativa, això es fa innecessari a nivell constitucional, ja que la figura està prevista en els arts. 16 i següents de la Llei 235/1999, on s'enumeren com a ciutats metropolitanes Torí, Milà, Venècia, Gènova, Bolonya, Florència, Roma, Bari i Nàpols. Aquesta mesura va en contra de l'homogeneïtat i respon a la necessitat de crear ordenaments específics per a les situacions especials. És d'agrair un mecanisme que, més enllà de principis programàtics, atengui a l'existència de realitats divergents, atès que la principal característica d'aquesta reforma, com s'ha pogut comprovar anteriorment, és el criteri uniformador, l'aplicació a tots els ens (locals i regionals) les mateixes disposicions, encara que cadascun d'aquests tingui característiques molt diferents.

4. El "federalisme fiscal"

El nou art. 119, encara que amb una redacció diferent del seu precedent, introdueix poques novetats; la més important és l'extensió de l'autonomia financera a l'administració local (municipis, províncies i ciutats metropolitanes), mentre que anteriorment només disposaven d'aquesta facultat les regions. No seria correcte afirmar l'existència de federalisme fiscal, doncs només es reconeix una autonomia d'entrada i despesa que pot ser limitada per la llei estatal i que, en tot cas, s'ha d'exercir segons el principi de coordinació de les finances públiques i del sistema tributari. És lògic preveure la necessitat de coordinació, però fer dependre l'autonomia fiscal de l'actuació d'un legislador que disposa de facultats de limitació és tant com negar tota autonomia.

Davant la desigualtat existent entre els ens amb autonomia financera, el nou text constitucional preveu la creació, a través de llei estatal, d'un fons de compensació que serà distribuït entre els territoris amb menor capacitat fiscal per habitant –semblant al "fondo de compensación interterritorial" previst a l'art. 158.2 de la Constitució espanyola, però a repartir no només entre les regions sinó entre tots els ens territorials. Amb aquest òrgan es vol donar resposta als autors que trobaven a faltar en el projecte l'establiment de fórmules que establissin un equilibri entre els ens més rics i els més pobres²⁸. Abans, l'única previsió econòmica divergent era l'assignació de contribucions estatals especials per a la revalorització del sud del país i de les illes; creiem que aquesta tasca no ha desaparegut²⁹, però serà exercida a través del fons de compensació, doncs encara que el sud ja no és aquella part del país degradada dels anys 60, el seu desenvolupament no és equiparable amb el de la part septentrional d'Itàlia.

5. La manca de transitorietat

L'aplicació del nou text és incerta per no disposar de disposicions transitòries. Això fa que la seva entrada en vigor determini la inconstitucionalitat sobrevinguda d'algunes lleis estatals, com les lleis marc, però també planteja molts interrogants la relació entre els nous preceptes i la resta del text constitucional, especialment amb els principis continguts en la primera part. S'ha d'entendre que la revisió constitucional actual, pel fet de ser posterior, incideix en les normes contingudes en la primera part? O més aviat seria necessari que el nou títol V fos interpretat en funció dels principis de la primera part, atès el seu caràcter informador de l'ordenament?

Quan la part antiga i nova de la Constitució entrin en conflicte i no sigui possible fer una interpretació conforme de totes dues, apareixerà en escena la figura mediatra del Tribunal Constitucional, que haurà de fer front a una tasca complicada. Igual de complicat serà decidir com s'han de resoldre els recursos pendents que impugnen una normativa que potser continua vigent però que ja no es pot aplicar, o un cas més concret: si s'ha de permetre el recurs successiu d'una llei regional (en aplicació de la nova regulació) en cas que el Govern, podent presentar el recurs de forma preventiva (en atenció a la redacció constitucional anterior) no ho hagi fet. En aquest últim supòsit, la lògica obligaria a negar la presentació del recurs successiu, per tal d'evitar una reobertura anòmala dels terminis d'impugnació.

²⁸ G. Pitruzzella, *Editoriale: Sul «federalismo all'italiana» nel progetto di revisione costituzionale*, Le Regioni, núm. 1/2000.

²⁹ Es mostra crític amb la desaparició de la menció de protecció del sud Tommaso Edoardo Frosini en *Quale federalismo senza Mezzogiorno?*, al fòrum dels Quaderni Costituzionali.

Adicionalment, no haver fet una revisió de tot el títol V per adaptar-lo a la nova regulació del sistema regional, ha ocasionat que perdin sentit alguns preceptes constitucionals, com l'art. 123 CI, en la part que estableix que l'estatut regional no requerirà el vist i plau del comissari del govern, figura que ha passat a millor vida amb la Llei Constitucional 3/2001.

Per fortuna, el projecte de llei que estableix les disposicions necessàries per adequar l'ordenament italià a la reforma constitucional cobreix part de les citades mancances constitucionals: regulant les situacions transitòries (per exemple, què ha de passar amb els conflictes d'atribucions pendents de resolució), derogant les disposicions legislatives referents al control sobre les lleis regionals i subsanant els errors de la Llei 3/2001 (així, l'art. 7.7 estableix que la referència al comissari de govern s'ha d'entendre feta al representant de l'Estat, que serà el prefecte titular de l'oficina territorial del Govern a cada regió).

V.- Valoració general

La revisió de la Constitució italiana que s'ha portat a terme a través de la Llei Constitucional 3/2001 conté imperfeccions tècniques i algunes incongruències que han generat molts dubtes interpretatius en la doctrina³⁰, així com tampoc són moltes les novetats que presenta, ja que en la major part ha suposat una ratificació de la regulació existent a nivell legislatiu. Així i tot, les poques innovacions que conté no són menyspreables: tenen la virtut d'atorgar més poders a les regions i, en general, a totes les autonomies locals, i així adequar la regulació constitucional a la realitat existent.

A la part que afecta a les regions, la reforma és més aviat tímida i no dóna resposta a les aspiracions federalistes d'algunes regions del nord. Encara que s'hagi afirmat que el nou model assigna a les regions grans poders, analitzant detingudament el text cal destacar especialment el canvi del sistema de distribució de competència, la limitació de la potestat normativa estatal en matèries concurrents als «principis fonamentals», el reconeixement de la potestat regional en l'execució de la normativa europea i la possibilitat d'acció exterior de la regió, a més de l'eliminació dels controls polítics. No obstant, es tracta d'una potenciació de les regions que es veu una mica minvada pel tractament homogeni que es dóna a tots els ens territorials, amb una sobrevalorització sobretot dels municipis.³¹

L'augment de poders de l'administració local s'està fomentant des de les reformes administratives dels anys 90 (Llei 142/90); en aquesta línia, la llei que s'acaba d'analitzar incrementa l'autonomia constitucional dels ens locals (art. 116 CI), reconeix potestat reglamentària en les funcions que tenen atribuïdes (art. 117 CI) i fins i tot garanteix la seva autonomia financera (art. 119 CI). De la lectura de tots aquests preceptes es dedueix una atenuació de la distinció entre regió i ens locals, alhora que s'ha fomentat la col·laboració entre regions i municipis a través d'instruments com el Consell dels ens locals. Dissortadament, no ha passat el mateix amb els mecanismes de cooperació entre l'Estat i les regions. Cal reiterar que s'ha perdut una bona oportunitat per constitucionalitzar-los³². Així, una institució que cada vegada ha tingut més rellevància com a punt de trobada i d'acord entre els executius regionals i els centrals, la Conferència Estat-Regió, ni tant sols es menciona en el text de la reforma.

El nou sistema regional permet incloure a Itàlia entre els països amb una forta descentralització política, però no és fàcil definir-lo com un Estat federal. Tot i que l'elecció d'un determinat criteri de distribució de les atribucions no ha d'influir en la definició de la forma d'Estat³³, és conegut que el criteri utilitzat majoritàriament en els Estats federals és l'enumeració taxativa de les competències dels òrgans centrals i

³⁰ La bibliografia, tot i tractar-se d'un assumpte molt recent, ja és força abundant. Sense ànim de ser exhaustius, les monografies més destacades són: AA. VV., *La potestà statutaria regionale nella riforma della Costituzione. Temi rilevanti e profili comparati*, Milano, Giuffrè, 2002; B. Caravita, *La Costituzione dopo la riforma del Titolo V. Statu, regione e autonomie fra Repubblica e Unione Europea*, Torino, Giappichelli, 2002; T. Groppi e M. Olivetti (a cura di), *La repubblica delle autonomie. Región ed enti locali nel nuovo titolo V*, Torino, Giappichelli, 2001; S. Magiameli, *La riforma del regionalismo italiano*, Torino, Giappichelli, 2002; F. Pizzetti, *Il nuovo ordinamento italiano fra riforme amministrative e riforme costituzionali*, Torino, Giappichelli, 2002.

³¹ Representa una gran incongruència que els mateixos polítics que han generat l'orientació municipalista no apliquin les mateixes regles a l'organització a la que pertanyen, ja que cap partit polític s'ha dotat d'una efectiva organització regional ni local.

³² Vid. G. Rolla, op. cit., p. 166.

³³ En el mateix sentit, G. Rolla, *Manuale di Diritto Pubblico*, Torino, Giappichelli, 1998, p. 81.

l'atribució de la competència legislativa residual als òrgans descentralitzats, de manera que s'estableixi una autèntica garantia de les autonomies territorials. Això ha portat a parlar de federalisme per definir el sistema regional italià, però es fa difícil enquadrar el nou sistema en aquesta categoria només per la modificació del criteri competencial.

Tot i que l'assumpte és complex i requeriria un altre article, no és agosarat afirmar que per a que un Estat pugui ser qualificat com a federal no és suficient que disposi d'un únic element federal (com la forma de repartició de matèries): és necessari també que les regions es vegin implicades, de forma efectiva, en les decisions estatals, normalment a través d'una cambra parlamentària de representació territorial –que és un dels elements importants que caracteritza a un Estat federal.

De tota manera, no sembla tan important definir el model polític d'Estat com comprovar el contingut de la reforma i, sigui o no considerada federalista, és evident que la Llei 3/2001 ha culminat un procés de descentralització del poder de l'Estat a les entitats infraestatals. En cas que al nou model de distribució territorial del poder a Itàlia resultant de les recents reformes constitucionals se'l vulgui etiquetar de federal, caldria afegir un adverbi de mode: «federalisme a la italiana», que no es sustenta, com succeeix habitualment, sobre dos pols, l'Estat i les regions, sinó que es tracta d'un sistema multipolar, en tractar-se d'una descentralització no únicament cap a les regions sinó també cap als municipis, les províncies i, fins i tot, una figura nova: les ciutats metropolitanes.³⁴

El problema de fons no és el qualificatiu (encara que durant l'elaboració parlamentària es parlés de "*riforma in senso federale*") sinó el fet que el poder constituent derivat no disposava d'un model institucional previ que li hauria servit de guia en totes les etapes de la reforma. La transformació de l'organització territorial italiana, tal i com ha posat de manifest Pitruzzella³⁵, no ha comportat el desenvolupament harmònic d'un sistema predefinit, sinó que ha estat el resultat d'intervencions sectorials, i és aquesta manca de model d'Estat la clau de la majoria de dificultats que troba l'interpret. Això explica, entre altres coses, que per una banda s'atorguin majors poders a les regions, com en els Estats descentralitzats, i alhora es vulgui potenciar els municipis.

En definitiva, en molts aspectes la nova redacció constitucional presenta elements d'incertesa respecte al model d'Estat que es pretén implantar; per això, tota reforma futura hauria d'iniciar-se partint d'una idea concreta d'Estat. No cal utilitzar models dogmàtics ja existents, es pot dissenyar un nou tipus d'Estat, però tenint clars els principis que fonamentaran aquest disseny i, a partir d'aquí, articular les institucions i les mesures concretes que permetin desenvolupar un sistema coherent i complet.

---

³⁴ Similar opinió expressa G. Pitruzzella, op. cit., p. 10.

³⁵ *Ibidem*, p. 8.

PARTE II

ORDINAMENTO DELLA REPUBBLICA

TITOLO V

Le regioni, le province, i comuni

Text reformat

Art. 114.- La Repubblica si riparte in Regioni, Province e Comuni.

Art. 115.- Le Regioni sono costituite in enti autonomi con propri poteri e funzioni secondo i principi fissati nella Costituzione.

Art. 116.- Alla Sicilia, alla Sardegna, al Trentino-Alto Adige al Friuli-Venezia Giulia e alla Valle d'Aosta sono attribuite forme e condizioni particolari di autonomia, secondo statuti speciali adottati con leggi costituzionali.

Text de 1947

Art. 114 (*) .- La Repubblica è costituita dai Comuni, dalle Province, dalle Città metropolitane, dalle Regioni e dallo Stato.

I Comuni, le Province, le Città metropolitane e le Regioni sono enti autonomi con propri statuti, poteri e funzioni secondo i principi fissati dalla Costituzione.

Roma è la capitale della Repubblica. La legge dello Stato disciplina il suo ordinamento.

(*) Articolo modificato dall'art. 1 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 115 (*).- Abrogato

(*) Articolo abrogato dall'art. 9 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 116 (*).- Il Friuli Venezia Giulia, la Sardegna, la Sicilia, il Trentino-Alto Adige/Südtirol e la Valle d'Aosta/Vallée d'Aoste dispongono di forme e condizioni particolari di autonomia, secondo i rispettivi statuti speciali adottati con legge costituzionale.

La Regione Trentino-Alto Adige/Südtirol è costituita dalle Province autonome di Trento e di Bolzano.

Ulteriori forme e condizioni particolari di autonomia, concernenti le materie di cui al terzo comma dell'articolo 117 e le materie indicate dal secondo comma del medesimo articolo alle lettere l), limitatamente all'organizzazione della giustizia di pace, n) e s), possono essere attribuite ad altre Regioni, con legge dello Stato, su iniziativa della Regione interessata, sentiti gli enti locali, nel rispetto dei principi di cui all'articolo 119. La legge è approvata dalle Camere a maggioranza assoluta dei componenti, sulla base di intesa fra lo Stato e la Regione interessata.

(*) Articolo modificato dall'art. 2 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 117.- La Regione emana per le seguenti materie norme legislative nei limiti dei principi fondamentali stabiliti dalle leggi dello Stato, sempreché le norme stesse non siano in contrasto con l'interesse nazionale e con quello di altre Regioni:

ordinamento degli uffici e degli enti amministrativi dipendenti dalla Regione;
 circoscrizioni comunali;
 polizia locale urbana e rurale;
 fiere e mercati;
 beneficenza pubblica ed assistenza sanitaria ed ospedaliera;
 istituzione artigiana e professionale e assistenza scolastica;
 musei e biblioteche di enti locali;
 urbanistica;
 turismo ed industria alberghiera;
 tramvie e linee automobilistiche di interesse regionale;
 viabilità, acquedotti e lavori pubblici di interesse regionale;
 navigazione e porti lacuali;
 acque minerali e termali;
 cave e torbiere;
 caccia;
 pesca nelle acque interne;
 agricoltura e foreste;
 artigianato.

Altre materie indicate da leggi costituzionali.

Le leggi della Repubblica possono demandare alla Regione il potere di emanare norme per la loro attuazione.

Art. 117 (*).- La potestà legislativa è esercitata dallo Stato e dalle Regioni nel rispetto della Costituzione, nonché dei vincoli derivanti dall'ordinamento comunitario e dagli obblighi internazionali.

Lo Stato ha legislazione esclusiva nelle seguenti materie:

- a) politica estera e rapporti internazionali dello Stato; rapporti dello Stato con l'Unione europea; diritto di asilo e condizione giuridica dei cittadini di Stati non appartenenti all'Unione europea;
- b) immigrazione;
- c) rapporti tra la Repubblica e le confessioni religiose;
- d) difesa e Forze armate; sicurezza dello Stato; armi, munizioni ed esplosivi;
- e) moneta, tutela del risparmio e mercati finanziari; tutela della concorrenza; sistema valutario; sistema tributario e contabile dello Stato; perequazione delle risorse finanziarie;
- f) organi dello Stato e relative leggi elettorali; referendum statali; elezione del Parlamento europeo;
- g) ordinamento e organizzazione amministrativa dello Stato e degli enti pubblici nazionali;
- h) ordine pubblico e sicurezza, ad esclusione della polizia amministrativa locale;
- i) cittadinanza, stato civile e anagrafi;
- l) giurisdizione e norme processuali; ordinamento civile e penale; giustizia amministrativa;
- m) determinazione dei livelli essenziali delle prestazioni concernenti i diritti civili e sociali che devono essere garantiti su tutto il territorio nazionale;
- n) norme generali sull'istruzione;
- o) previdenza sociale;
- p) legislazione elettorale, organi di governo e funzioni fondamentali di Comuni, Province e Città metropolitane;
- q) dogane, protezione dei confini nazionali e profilassi internazionale;
- r) pesi, misure e determinazione del tempo; coordinamento informativo statistico e informatico dei dati dell'amministrazione statale, regionale e locale; opere dell'ingegno;
- s) tutela dell'ambiente, dell'ecosistema e dei beni culturali.

Sono materie di legislazione concorrente quelle relative a: rapporti internazionali e con l'Unione europea delle Regioni; commercio con l'estero; tutela e sicurezza del lavoro; istruzione, salva l'autonomia delle istituzioni scolastiche e con esclusione della istruzione e della formazione professionale; professioni; ricerca scientifica e tecnologica e sostegno all'innovazione per i settori produttivi; tutela della salute; alimentazione; ordinamento sportivo; protezione civile; governo

del territorio; porti e aeroporti civili; grandi reti di trasporto e di navigazione; ordinamento della comunicazione; produzione, trasporto e distribuzione nazionale dell'energia; previdenza complementare e integrativa; armonizzazione dei bilanci pubblici e coordinamento della finanza pubblica e del sistema tributario; valorizzazione dei beni culturali e ambientali e promozione e organizzazione di attività culturali; casse di risparmio, casse rurali, aziende di credito a carattere regionale; enti di credito fondiario e agrario a carattere regionale. Nelle materie di legislazione concorrente spetta alle Regioni la potestà legislativa, salvo che per la determinazione dei principi fondamentali, riservata alla legislazione dello Stato.

Spetta alle Regioni la potestà legislativa in riferimento ad ogni materia non espressamente riservata alla legislazione dello Stato.

Le Regioni e le Province autonome di Trento e di Bolzano, nelle materie di loro competenza, partecipano alle decisioni dirette alla formazione degli atti normativi comunitari e provvedono all'attuazione e all'esecuzione degli accordi internazionali e degli atti dell'Unione europea, nel rispetto delle norme di procedura stabilite da legge dello Stato, che disciplina le modalità di esercizio del potere sostitutivo in caso di inadempienza.

La potestà regolamentare spetta allo Stato nelle materie di legislazione esclusiva, salva delega alle Regioni. La potestà regolamentare spetta alle Regioni in ogni altra materia. I Comuni, le Province e le Città metropolitane hanno potestà regolamentare in ordine alla disciplina dell'organizzazione e dello svolgimento delle funzioni loro attribuite.

Le leggi regionali rimuovono ogni ostacolo che impedisce la piena parità degli uomini e delle donne nella vita sociale, culturale ed economica e promuovono la parità di accesso tra donne e uomini alle cariche elettive.

La legge regionale ratifica le intese della Regione con altre Regioni per il migliore esercizio delle proprie funzioni, anche con individuazione di organi comuni.

Nelle materie di sua competenza la Regione può concludere accordi con Stati e intese con enti territoriali interni ad altro Stato, nei casi e con le forme disciplinate da leggi dello Stato.

(*) Articolo modificato dall'art. 3 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 118.- Spettano alla Regione le funzioni amministrative per le materie elencate nel precedente articolo, salvo quelle di interesse esclusivamente locale, che possono essere attribuite dalle leggi della Repubblica alle Province, ai Comuni o ad altri enti locali.

Lo Stato può con legge delegare alla Regione l'esercizio di altre funzioni amministrative.

La Regione esercita normalmente le sue funzioni amministrative delegandole alle Province, ai Comuni o ad altri enti locali, o valendosi dei loro uffici.

Art. 119.- Le Regioni hanno autonomia finanziaria nelle forme e nei limiti stabiliti da leggi della Repubblica, che la coordinano con la finanza dello Stato, delle Province e dei Comuni.

Alle Regioni sono attribuiti tributi propri e quote di tributi erariali in relazione a bisogni delle Regioni per le spese necessarie ad adempiere le loro funzioni normali.

Per provvedere a scopi determinati, e particolarmente per valorizzare il Mezzogiorno e le Isole, lo Stato assegna per legge a singole Regioni contributi speciali.

La Regione ha un proprio demanio e patrimonio, secondo le modalità stabilite con legge della Repubblica.

Art. 118 (*).- Le funzioni amministrative sono attribuite ai Comuni salvo che, per assicurarne l'esercizio unitario, siano conferite a Province, Città metropolitane, Regioni e Stato, sulla base dei principi di sussidiarietà, differenziazione ed adeguatezza.

I Comuni, le Province e le Città metropolitane sono titolari di funzioni amministrative proprie e di quelle conferite con legge statale o regionale, secondo le rispettive competenze.

La legge statale disciplina forme di coordinamento fra Stato e Regioni nelle materie di cui alle lettere b) e h) del secondo comma dell'articolo 117, e disciplina inoltre forme di intesa e coordinamento nella materia della tutela dei beni culturali.

Stato, Regioni, Città metropolitane, Province e Comuni favoriscono l'autonoma iniziativa dei cittadini, singoli e associati, per lo svolgimento di attività di interesse generale, sulla base del principio di sussidiarietà'.

(*) Articolo modificato dall'art. 4 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 119 (*).- I Comuni, le Province, le Città metropolitane e le Regioni hanno autonomia finanziaria di entrata e di spesa.

I Comuni, le Province, le Città metropolitane e le Regioni hanno risorse autonome. Stabiliscono e applicano tributi ed entrate propri, in armonia con la Costituzione e secondo i principi di coordinamento della finanza pubblica e del sistema tributario. Dispongono di compartecipazioni al gettito di tributi erariali riferibile al loro territorio. La legge dello Stato istituisce un fondo perequativo, senza vincoli di destinazione, per i territori con minore capacità fiscale per abitante. Le risorse derivanti dalle fonti di cui ai commi precedenti consentono ai Comuni, alle Province, alle Città metropolitane e alle Regioni di finanziare integralmente le funzioni pubbliche loro attribuite. Per promuovere lo sviluppo economico, la coesione e la solidarietà sociale, per rimuovere gli squilibri economici e sociali, per favorire l'effettivo esercizio dei diritti della persona, o per provvedere a scopi diversi dal normale esercizio delle loro funzioni, lo Stato destina risorse aggiuntive ed effettua interventi speciali in favore di determinati Comuni, Province, Città metropolitane e Regioni. I Comuni, le Province, le Città metropolitane e le Regioni hanno un proprio patrimonio, attribuito secondo i principi generali determinati dalla legge dello Stato. Possono ricorrere all'indebitamento solo per finanziare spese di investimento. E' esclusa ogni garanzia dello Stato sui prestiti dagli stessi contratti.

(*) Articolo modificato dall'art. 5 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 120.- La Regione non può istituire dazi d'importazione o esportazione o transito fra le Regioni.

Non può adottare provvedimenti che ostacolino in qualsiasi modo la libera circolazione delle persone e delle cose fra le Regioni.

Non può limitare il diritto dei cittadini di esercitare in qualunque parte del territorio nazionale la loro professione, impiego o lavoro.

Art. 121.- Sono organi della Regione: il Consiglio regionale, la Giunta e il suo Presidente.

Il Consiglio regionale esercita le potestà legislative e regolamentari attribuite alla Regione e le altre funzioni conferitegli dalla Costituzione e dalle leggi. Può fare proposte di legge alle Camere.

La Giunta regionale è l'organo esecutivo delle Regioni.

Il Presidente della Giunta rappresenta la Regione; promulga le leggi ed i regolamenti regionali, dirige le funzioni amministrative delegate dallo Stato alla Regione, conformandosi alle istruzioni del Governo centrale.

Art. 122.- Il sistema d'elezione, il numero e i casi di ineleggibilità e di incompatibilità dei consiglieri regionali sono stabiliti con legge della Repubblica. Nessuno può appartenere contemporaneamente a un Consiglio regionale e ad una delle Camere del Parlamento o ad un altro Consiglio regionale. Il Consiglio elegge nel suo seno un Presidente e un ufficio di presidenza per i propri lavori. I consiglieri regionali non possono essere chiamati a rispondere delle opinioni espresse e dei voti dati nell'esercizio delle loro funzioni.

Il Presidente ed i membri della Giunta sono eletti dal Consiglio regionale tra i suoi componenti.

Art. 120 (*).- La Regione non può istituire dazi di importazione o esportazione o transito tra le Regioni, né adottare provvedimenti che ostacolino in qualsiasi modo la libera circolazione delle persone e delle cose tra le Regioni, né limitare l'esercizio del diritto al lavoro in qualunque parte del territorio nazionale.

Il Governo può sostituirsi a organi delle Regioni, delle Città metropolitane, delle Province e dei Comuni nel caso di mancato rispetto di norme e trattati internazionali o della normativa comunitaria oppure di pericolo grave per l'incolumità e la sicurezza pubblica, ovvero quando lo richiedono la tutela dell'unità giuridica o dell'unità economica e in particolare la tutela dei livelli essenziali delle prestazioni concernenti i diritti civili e sociali, prescindendo dai confini territoriali dei governi locali. La legge definisce le procedure atte a garantire che i poteri sostitutivi siano esercitati nel rispetto del principio di sussidiarietà e del principio di leale collaborazione.

(*) Articolo modificato dall'art. 6 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 121 (*).- Sono organi della Regione: il Consiglio regionale, la Giunta e il suo Presidente.

Il Consiglio regionale esercita le potestà legislative attribuite alla Regione e le altre funzioni conferitegli dalla Costituzione e dalle leggi. Può fare proposte di legge alle Camere.

La Giunta regionale è l'organo esecutivo delle Regioni.

Il Presidente della Giunta rappresenta la Regione; dirige la politica della Giunta e ne è responsabile; promulga le leggi ed emana i regolamenti regionali; dirige le funzioni amministrative delegate dallo Stato alla Regione, conformandosi alle istruzioni del Governo della Repubblica.

(*) Articolo modificato dall'art. 1 della legge costituzionale 22-11-1999, n. 1.

Art. 122 (*).- Il sistema di elezione e i casi di ineleggibilità e di incompatibilità del Presidente e degli altri componenti della Giunta regionale nonché dei consiglieri regionali sono disciplinati con legge della Regione nei limiti dei principi fondamentali stabiliti con legge della Repubblica, che stabilisce anche la durata degli organi elettivi. Nessuno può appartenere contemporaneamente a un Consiglio o a una Giunta regionale e ad una delle Camere del Parlamento, ad un altro Consiglio o ad altra Giunta regionale, ovvero al Parlamento europeo.

Il Consiglio elegge tra i suoi componenti un Presidente e un ufficio di presidenza.

I consiglieri regionali non possono essere chiamati a rispondere delle opinioni espresse e dei voti dati

Art. 123.- Ogni Regione ha uno statuto il quale in armonia con la Costituzione e con le leggi della Repubblica, stabilisce le norme relative all'organizzazione interna della Regione. Lo statuto regola l'esercizio del diritto di iniziativa e del referendum su leggi e provvedimenti amministrativi della Regione e la pubblicazione delle leggi e dei regolamenti regionali. Lo statuto è deliberato dal Consiglio regionale a maggioranza assoluta dei suoi componenti, ed è approvato con legge della Repubblica.

Art. 124.- Un commissario del Governo, residente nel capoluogo della Regione soprintende alle funzioni amministrative esercitate dallo Stato e le coordina con quelle esercitate dalla Regione.

Art. 125.- Il controllo di legittimità sugli atti amministrativi della Regione è esercitato, in forma decentrata, da un organo dello Stato, nei modi e nei limiti stabiliti da leggi della Repubblica. La legge può in determinati casi ammettere il controllo di merito, al solo effetto di promuovere, con richiesta motivata, il riesame della

nell'esercizio delle loro funzioni.

Il Presidente della Giunta regionale, salvo che lo statuto regionale disponga diversamente, è eletto a suffragio universale e diretto. Il Presidente eletto nomina e revoca i componenti della Giunta.

(*) Articolo modificato dall'art. 2 della legge costituzionale 22-11-1999, n. 1.

Art. 123 (*).- Ciascuna Regione ha uno statuto che, in armonia con la Costituzione, ne determina la forma di governo e i principi fondamentali di organizzazione e funzionamento. Lo statuto regola l'esercizio del diritto di iniziativa e del referendum su leggi e provvedimenti amministrativi della Regione e la pubblicazione delle leggi e dei regolamenti regionali.

Lo statuto è approvato e modificato dal Consiglio regionale con legge approvata a maggioranza assoluta dei suoi componenti, con due deliberazioni successive adottate ad intervallo non minore di due mesi. Per tale legge non è richiesta l'apposizione del visto da parte del Commissario del Governo. Il Governo della Repubblica può promuovere la questione di legittimità costituzionale sugli statuti regionali dinanzi alla Corte costituzionale entro trenta giorni dalla loro pubblicazione.

Lo statuto è sottoposto a referendum popolare qualora entro tre mesi dalla sua pubblicazione ne faccia richiesta un cinquantesimo degli elettori della Regione o un quinto dei componenti il Consiglio regionale. Lo statuto sottoposto a referendum non è promulgato se non è approvato dalla maggioranza dei voti validi.

In ogni Regione, lo statuto disciplina il Consiglio delle autonomie locali, quale organo di consultazione fra la Regione e gli enti locali (**)

(*) Articolo modificato dall'art. 3 della legge costituzionale 22-11-1999, n. 1.

(**) Comma aggiunto dall'art. 7 della legge costituzionale 8-3-2001, n.3

Art. 124 (*).- Abrogato

(*) Articolo abrogato dall'art. 9 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 125 (*).- Nella Regione sono istituiti organi di giustizia amministrativa di primo grado, secondo l'ordinamento stabilito da legge della Repubblica. Possono istituirsi sezioni con sede diversa dal capoluogo della Regione.

(*) Primo comma abrogato dall'art. 9 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

deliberazione da parte del Consiglio regionale. Nella Regione sono istituiti organi di giustizia amministrativa di primo grado, secondo l'ordinamento stabilito da legge della Repubblica. Possono istituirsi sezioni con sede diversa dal capoluogo della Regione.

Art. 126. - Il Consiglio regionale può essere sciolto, quando compia atti contrari alla Costituzione o gravi violazioni di legge, o non corrisponda all'invito del Governo di sostituire la Giunta o il Presidente, che abbiano compiuto analoghi atti o violazioni. Può essere sciolto quando, per dimissioni o per impossibilità di formare una maggioranza, non sia in grado di funzionare. Può essere altresì sciolto per ragioni di sicurezza nazionale. Lo scioglimento è disposto con decreto motivato del Presidente della Repubblica, sentita una Commissione di deputati e senatori costituita, per le questioni regionali, nei modi stabiliti con legge della Repubblica. Col decreto di scioglimento è nominata una Commissione di tre cittadini eleggibili al Consiglio regionale, che indice le elezioni entro tre mesi e provvede all'ordinaria amministrazione di competenza della Giunta e agli atti improrogabili, da sottoporre alla ratifica del nuovo Consiglio.

Art. 127.- Ogni legge approvata dal Consiglio regionale è comunicata al commissario che, salvo il caso di opposizione da parte del Governo deve vistarla nel termine di trenta giorni dalla comunicazione.

La legge è promulgata nei dieci giorni dalla apposizione del visto ed entra in vigore non prima di quindici giorni dalla sua pubblicazione. Se una legge è dichiarata urgente dal Consiglio regionale, e il Governo della Repubblica lo consente, la promulgazione e l'entrata in vigore non sono subordinate ai termini indicati.

Il Governo della Repubblica, quando ritenga che una legge approvata dal Consiglio regionale ecceda la competenza della Regione o contrasti con gli interessi nazionali o con quelli di altre Regioni, la rinvia al Consiglio regionale nel termine fissato per l'apposizione del visto.

Art. 126 (*).- Con decreto motivato del Presidente della Repubblica sono disposti lo scioglimento del Consiglio regionale e la rimozione del Presidente della Giunta che abbiano compiuto atti contrari alla Costituzione o gravi violazioni di legge. Lo scioglimento e la rimozione possono altresì essere disposti per ragioni di sicurezza nazionale. Il decreto è adottato sentita una Commissione di deputati e senatori costituita, per le questioni regionali, nei modi stabiliti con legge della Repubblica.

Il Consiglio regionale può esprimere la sfiducia nei confronti del Presidente della Giunta mediante mozione motivata, sottoscritta da almeno un quinto dei suoi componenti e approvata per appello nominale a maggioranza assoluta dei componenti. La mozione non può essere messa in discussione prima di tre giorni dalla presentazione.

L'approvazione della mozione di sfiducia nei confronti del Presidente della Giunta eletto a suffragio universale e diretto, nonché la rimozione, l'impedimento permanente, la morte o le dimissioni volontarie dello stesso comportano le dimissioni della Giunta e lo scioglimento del Consiglio. In ogni caso i medesimi effetti conseguono alle dimissioni contestuali della maggioranza dei componenti il Consiglio.

(*) Articolo modificato dall'art. 4 della legge costituzionale 22-11-1999, n. 1.

Art. 127 (*). - Il Governo, quando ritenga che una legge regionale ecceda la competenza della Regione, può promuovere la questione di legittimità costituzionale dinanzi alla Corte costituzionale entro sessanta giorni dalla sua pubblicazione.

La Regione, quando ritenga che una legge o un atto avente valore di legge dello Stato o di un'altra Regione leda la sua sfera di competenza, può promuovere la questione di legittimità costituzionale dinanzi alla Corte costituzionale entro sessanta giorni dalla pubblicazione della legge o dell'atto avente valore di legge.

(*) Articolo modificato dall'art. 8 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Ove il Consiglio regionale la approvi, di nuovo a maggioranza assoluta dei suoi componenti, il Governo della Repubblica può, nei quindici giorni dalla comunicazione, promuovere la questione di legittimità davanti alla Corte costituzionale, o quella di merito per contrasto di interessi davanti alle Camere. In caso di dubbio, la Corte decide di chi sia la competenza.

Art. 128.- Le Province e i Comuni sono enti autonomi nell'ambito dei principi fissati da leggi generali della Repubblica, che ne determinano le funzioni.

Art. 129.- Le Province e i Comuni sono anche circoscrizioni di decentramento statale e regionale. Le circoscrizioni provinciali possono essere suddivise in circondari con funzioni esclusivamente amministrative per un ulteriore decentramento.

Art. 130.- Un organo della Regione, costituito nei modi stabiliti da legge della Repubblica, esercita, anche in forma decentrata, il controllo di legittimità sugli atti delle Province, dei Comuni e degli altri enti locali. In casi determinati dalla legge può essere esercitato il controllo di merito, nella forma di richiesta motivata agli enti deliberanti di riesaminare la loro deliberazione.

Art. 131.- Sono costituite le seguenti Regioni: Piemonte; Valle d'Aosta; Lombardia; Trentino-Alto Adige; Veneto; Friuli-Venezia Giulia; Liguria; Emilia-Romagna; Toscana; Umbria; Marche; Lazio; Abruzzi; Molise; Campania; Puglia; Basilicata; Calabria; Sicilia; Sardegna.

Art. 132.- Si può, con legge costituzionale, sentiti i Consigli regionali, disporre la fusione di Regioni esistenti o la creazione di nuove Regioni con un minimo di un milione di abitanti, quando ne facciano richiesta tanti Consigli comunali che rappresentino almeno un terzo delle popolazioni interessate, e la proposta sia approvata con referendum dalla maggioranza delle popolazioni stesse.

Si può, con referendum e con legge della Repubblica, sentiti i Consigli regionali, consentire che Province e Comuni, che ne facciano richiesta, siano staccati da una Regione e aggregati ad un'altra.

Art. 128 (*). – Abrogato
(*). Articolo abrogato dall'art. 9 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 129 (*). – Abrogato
(*). Articolo abrogato dall'art. 9 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 130 (*). – Abrogato
(*). Articolo abrogato dall'art. 9 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3.

Art. 131.- Sono costituite le seguenti Regioni: Piemonte; Valle d'Aosta; Lombardia; Trentino-Alto Adige; Veneto; Friuli-Venezia Giulia; Liguria; Emilia-Romagna; Toscana; Umbria; Marche; Lazio; Abruzzi; Molise; Campania; Puglia; Basilicata; Calabria; Sicilia; Sardegna.

Art. 132.- Si può, con legge costituzionale, sentiti i Consigli regionali, disporre la fusione di Regioni esistenti o la creazione di nuove Regioni con un minimo di un milione di abitanti, quando ne facciano richiesta tanti Consigli comunali che rappresentino almeno un terzo delle popolazioni interessate, e la proposta sia approvata con referendum dalla maggioranza delle popolazioni stesse.

Si può, con l'approvazione della maggioranza delle popolazioni della Provincia o delle Province interessate e del Comune o dei Comuni interessati espressa mediante (*) referendum e con legge della Repubblica, sentiti i Consigli regionali, consentire che Province e Comuni, che ne facciano

Art. 133.- Il mutamento delle circoscrizioni provinciali e la istituzione di nuove Province nell'ambito di una Regione sono stabiliti con leggi della Repubblica, su iniziative dei Comuni, sentita la stessa Regione.

la Regione, sentite le popolazioni interessate, può con sue leggi istituire nel proprio territorio nuovi comuni e modificare le loro circoscrizioni e denominazioni.

richiesta, siano staccati da una Regione e aggregati ad un'altra.

(*) Testo inserito dall'art. 9 della legge costituzionale 8-3-2001, n. 3

Art. 133.- Il mutamento delle circoscrizioni provinciali e la istituzione di nuove Province nell'ambito di una Regione sono stabiliti con leggi della Repubblica, su iniziative dei Comuni, sentita la stessa Regione.

la Regione, sentite le popolazioni interessate, può con sue leggi istituire nel proprio territorio nuovi comuni e modificare le loro circoscrizioni e denominazioni.

Disposicions transitòries:

Art. 10 de la Legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3:

1. Sino all'adeguamento dei rispettivi statuti, le disposizioni della presente legge costituzionale si applicano anche alle Regioni a statuto speciale ed alle province autonome di Trento e di Bolzano per le parti in cui prevedono forme di autonomia più ampie rispetto a quelle già attribuite.

Art. 11. della Legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3:

1. Sino alla revisione delle norme del titolo I della parte seconda della Costituzione, i regolamenti della Camera dei deputati e del Senato della Repubblica possono prevedere la partecipazione di rappresentanti delle Regioni, delle Province autonome e degli enti locali alla Commissione parlamentare per le questioni regionali.

2. Quando un progetto di legge riguardante le materie di cui al terzo comma dell'articolo 117 e all'articolo 119 della Costituzione contenga disposizioni sulle quali la Commissione parlamentare per le questioni regionali, integrata ai sensi del comma 1, abbia espresso parere contrario o parere favorevole condizionato all'introduzione di modificazioni specificamente formulate, e la Commissione che ha svolto l'esame in sede referente non vi si sia adeguata, sulle corrispondenti parti del progetto di legge l'Assemblea delibera a maggioranza assoluta dei suoi componenti.

BIBLIOGRAFIA

- AA. VV., *Le modifiche al titolo V della parte seconda della Costituzione*, Il Foro italiano, n. 10, 2001.
- AA. VV., *Le autonomie territoriali nella riforma della Costituzione*, a cura di A. Ferrara, Milano, 2001.
- AA. VV., *La potestà statutaria regionale nella riforma della Costituzione. Temi rilevanti e profili comparati*, Milano, Giuffrè, 2002.
- AA. VV., *La riforma dell'ordinamento regionale. Le modifiche al titolo V della parte seconda della Costituzione*, Atti del Seminario, Roma, 29 settembre 2000, a cura di A. Ferrara e L.R. Sciumbata, Milano, Giuffrè, 2002.
- AA. VV., *Le autonomie territoriali: dalla riforma amministrativa alla riforma costituzionale*, a cura di G. Berti e G. C. De Martin, Milano, Giuffrè, 2001.
- AA. VV., *Evoluzione dello stato delle autonomie e tutela dei diritti sociali. A proposito della riforma del titolo V della Costituzione. Atti dell'incontro seminariale (1999)*, Padova, CEDAM, 2001.
- Ainis, M., *Neoregionalismo e qualità della legge*, Rassegna Parlamentare, n. 1, 2002.
- Balboni, E., *Una prima lettura del progetto federalista del governo*, Quaderni Costituzionali, 1999.
- Barbera, A., *Chi è il custode dell'interesse nazionale?*, Quaderni Costituzionali, n. 2, 2001.
- Barrera, P., *A proposito di referendum regionali*, Quaderni Costituzionali, n. 2, 2001.
- Bartole, S., *Dopo il referendum di ottobre*, Le Regioni, n. 5, 2001.
- Berti, G., *Governo tra Unione Europea e autonomie territoriali*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Bertolissi, M. (a cura), *Identità e crisi dello stato costituzionale in Italia*, Padova, CEDAM, 2002.
- Bianchi, L., *I Comitati Regionali per le comunicazioni*, Le Regioni, n. 4, 2001.
- Bin, R., *Riforme costituzionali "a colpi di maggioranza": perché no?* Quaderni Costituzionali, 2001.
- Bin, R., *Corte costituzionale, regioni e riforme costituzionali*, Le Regioni, n. 4, 2001.
- Bin, R., *La potestà legislative regionali, dalla Bassanini ad oggi*, Le Regioni, n. 4, 2001.
- Bin, R., *L'interesse nazionale dopo la riforma: continuità dei problemi, discontinuità della giurisprudenza costituzionale*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Bin, R., *Il Consiglio regionale. Funzioni di indirizzo e di controlli*, Le Istituzioni del Federalismo, fasc. 1, 2001.
- Bin, R., *Regolamenti statali in materia delegate: una chiave interpretativa del "nuovo" art. 117, 6 comma Cost.?*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Bonelli, E., *Governo locale, sussidiarietà e federalismo fiscale. Riallocazione delle risorse ed effettività delle autonomie*, Torino, Giappichelli, 2001.

- Borgonovo, D., *Le autonomie locali nel quadro della specialità regionale: fragilità di un modello?*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Brunelli, G., *Le «quote» riprendono quota? (A proposito di azioni positive in materia elettorale regionale)*, Le Regioni, n. 3, 2001.
- Camerlengo, Q., *Pubblica sicurezza statale e polizia amministrativa locale tra ordine pubblico e sviluppo economico*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Cammelli, M., *Considerazioni sulla riforma regionale*, Le Regioni, n. 3-4, 2000.
- Cammelli, M., *Amministrazione (e interpreti) davanti al nuovo titolo V della Costituzione*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Cammelli, M., *Dopo il titolo V: quali potere locali?*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Caravita, B., *La via italiana al federalismo*, Ideazione, n. 4, 2000.
- Caravita, B., *La Costituzione dopo la riforma del titolo V. Stato regioni e autonomie fra Repubblica e Unione Europea*, Torino, Ciappichelli, 2002.
- Caretti, P., *L'assetto dei rapporti tra competenza legislativa statale e regionale, alla luce del nuovo titolo V della Costituzione: aspetti problematici*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Chiappetti, A., *Un passo indietro sulla via del regionalismo*, Quaderni Costituzionali, n. 2, 2001.
- Chiara, G., *La «pari opportunità» elettorale dei sessi nella riforma degli statuti regionali speciali*, Giurisprudenza Costituzionale, fasc. 2, 2001.
- Concaro, A., *Corte costituzionale e riforma del titolo V della Costituzione: spunti di riflessione su alcuni problemi di diritto intertemporale*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Corpaci, A., *Revisione del titolo V della parte seconda della Costituzione e sistema amministrativo*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- D'Atena, A., *L'Italia verso il «Federalismo»*. *Taccuini di viaggio*, Milano, Giuffrè, 2001.
- Demuro, G., *La istituzione di nuove provincie tra principio di eguaglianza e ragioni della specialità*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Di Andrea, C., *L'attuazione del nuovo titolo V in Parlamento. La verifica della "competenza legislativa" nel procedimento di approvazione delle leggi statali*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Falcon, G., *Il nuovo titolo V della parte seconda della Costituzione*, Le Regioni, n. 1, 2001.
- Falcon, G., *Modello e transizione nel nuovo titolo V della parte seconda della Costituzione*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Falcon, G., *Considerazioni sulla riforma regionale*, Le Regioni, n. 3-4, 2000.
- Giarda, P., *Le regole del federalismo fiscale nell'art. 119: un economista di fronte alla nuova costituzione*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Granata, R., *Il nuovo disegno costituzionale delle autonomie: riflessioni sui percorsi legislativi di attuazione*, Foro Italiano, n. 3, 2002.
- Groppi, T., *I rapporti regione-enti locali tra Corte costituzionale e giudici comuni*, Le Regioni, n. 1, 2001.

- Groppi, T. e Olivetti, M. (a cura di), *La repubblica delle autonomie. Regioni ed enti locali nel nuovo titolo V*, Torino, Giappichelli, 2001.
- Lamarque, E., *Osservazioni preliminari sulla materia "ordinamento civile", di esclusiva competenza statale*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Mabellini, S., *I pareri statali come condizione di legittimità delle leggi regionali*, Giurisprudenza Costituzionale, fasc. 3, 2001.
- Mabellini, S., *Osservazioni in tema di regolamenti statali di delegificazione nelle materia regionale*, Giurisprudenza Costituzionale, fasc. 2, 2001.
- Magiameli, S., *La riforma del regionalismo italiano*, Torino, Giappichelli, 2002.
- Mainardis, C., *I poteri sostitutivi statali: una riforma costituzionale con (poche) luci e (molte) ombre*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Mainardis, C., *Quale spazio per la leale collaborazione fra regioni ed enti locali*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Marini, F. S., *Il "plusvalore" dei termini di impugnazione e la degradazione (ad "inviti") delle intese Stato-Regioni*, Giurisprudenza Costituzionale, fasc. 3, 2001.
- Massa Pinto, I., *Il contenuto minimo essenziale dei diritti costituzionali e la concezione espansiva della costituzione*, Diritto Pubblico, n. 3, 2001.
- Mazzarolli, L. A., *Il dirigente dell'ente locale tra "rapporto di fiducia" e "principio di separazione" delle funzioni politico-amministrativa e gestionale*, Le Regioni, n. 1, 2002.
- Paganetto, G., *«Il significato della «specialità» regionale*, Le Regioni, n. 6, 2000.
- Pajno, A., *L'attuazione del federalismo amministrativo*, Le Regioni, n. 4, 2001.
- Palermo, F., *Il potere estero delle regioni: ricostruzione in chiave comparata di un potere interno alla Costituzione italiana*, Padova, CEDAM, 1999.
- Pastori, G., *La nuova specialità*, Le Regioni, n. 3, 2001.
- Pinelli, C., *Limiti generali alla potestà legislativa statale e regionale e i rapporti con l'ordinamento internazionale e con l'ordinamento comunitario*, Foro Italiano, n. 7-8, 2001.
- Pitruzzella, G., *Editoriale: Sull'«federalismo all'italiana» nel progetto di revisione costituzionale*, Le Regioni, n. 1, 2000.
- Pitruzzella, G., *C'è un futuro per la specialità della Regione Sicilia?*, Le Regioni, n. 3, 2001.
- Pizzetti, F., *Il nuovo ordinamento italiano fra riforme amministrative e riforme costituzionali*, Torino, Giappichelli, 2002.
- Pizzetti, F., *Il sistema delle conferenze e la forma di governo italiana*, Le Regioni, n. 3-4, 2000.
- Pizzetti, F., *All'inizio della XIV legislatura: riforme da attuare, riforme da completare e riforme da fare. Il difficile cammino dell'innovazione ordinamentale e costituzionale in Italia*, Le Regioni, n. 3, 2001.
- Pizzetti, F., *Le "nuove" regioni italiane tra Unione Europea e rapporti esterni nel quadro delle riforme costituzionali della XIII legislatura. Nuovi problemi, compiti e opportunità per il potere statutario delle regioni e per il ruolo del legislatore statale e regionale*, Le Regioni, n. 5, 2001.

- Poggi, A., *Le autonomie funzionali tra sussidiarietà verticale e sussidiarietà orizzontali*, Milano, Giuffrè, 2002.
- Ridola, P.; Panunzio, S. P.; Cervati, A. A., *Studi sulla riforma costituzionale*, Torino, Giappichelli, 2001.
- Rolla, G., *Federalismo e polizia municipale. Considerazioni in margine alla legge costituzionale di riforma del titolo V della Costituzione*, Le Regioni, n.5, 2001.
- Ruggeri, A., *La potestà regolamentare*, Il Foro Italiano, n. 7-8, 2001.
- Ruggeri, A.; Nicosia, G., *Verso quale regionalismo?*, Rassegna Parlamentare, n. 1, 2001.
- Soricelli, G., *Dal decentramento al federalismo a Costituzione invariata: il conferimento di funzioni e compiti nel quadro del riordino dei rapporti tra Stato, Regioni ed enti locali alla luce del nuovo diritto*, Le Regioni, núm. 6/2000, p. 1034.
- Spadaro, A., *Il limite costituzionale dell'«armonia con la Costituzione» e i rapporti fra lo statuto e le altre fonti del diritto*, Le Regioni, núm. 3, 2001.
- Stammati, S., *A proposito di armonia degli statuti regionali con la Costituzione*, Quaderni Costituzionali, n. 2, 2001.
- Torchia, L., *Regioni e "federalismo amministrativo"*, Le Regioni, n. 2, 2001.
- Torchia, L., *I vincoli derivanti dall'ordinamento comunitario nel nuovo titolo V della Costituzione*, Le Regioni, n. 6, 2001.
- Tosi, R., *La legge costituzionale n. 3 del 2001: note sparse in tema di potestà legislativa ed amministrativa*, Le Regioni, n. 6, 2001, p. 1231.
- Tosi, R., *Leggi costituzionali speciali per le future revisioni*, Quaderni Costituzionali, n. 2, 2001.
- Vandelli, L., *Regioni: riforme attuate e riforme necessarie*, Le Istituzioni del Federalismo, n. 3-4, 2000.

FUNDACIÓ CARLES PI i SUNYER D'ESTUDIS AUTONÒMICS i LOCALS

La Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i Locals és una entitat nascuda de l'impuls d'un conjunt d'autoritats locals de Catalunya. Té una vocació oberta i plural, i integra en el seu patronat persones procedents d'àmbits i institucions diverses.

La Fundació opera com un espai de discussió, elaboració i difusió d'idees en els àmbits del govern i la gestió dels municipis i les comunitats autònomes.

Els treballs i activitats de la Fundació integren perspectives diverses, des del dret, la ciència política, la gestió pública i l'economia pública, i recullen aportacions del món acadèmic català, espanyol i internacional, així com de càrrecs polítics i de professionals de l'administració pública.

La Fundació ha establert convenis i acords amb diferents institucions, universitats i centres d'investigació, amb els quals desenvolupa projectes en comú.

PATRONAT

Ajuntament de Barcelona

Ajuntament de Girona

Ajuntament de Lleida

Ajuntament de Tarragona

Diputació de Barcelona

Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona

Ministerio de Administraciones Públicas

Josep M. Ainaud de Lasarte

Enric Argullol i Murgades

Josep M. Bricall Masip

Francesc Caminal i Badia

Jaume Galofré i Crespi

Pere Grases González

Joan B. Isart i López

Ernest Maragall i Mira

Pasqual Maragall i Mira

Manuel Mas i Estela

José Mª Mena Álvarez

Josep Montilla Aguilera

Ramon Mullerat i Balmaña

David Pérez Maynar

Carles Pi-Sunyer i Arguimbau

Carolina Pi-Sunyer i Cuberta

Núria Pi-Sunyer i Cuberta

Oriol Pi-Sunyer i Cuberta

Antoni Serra i Ramoneda

Jordi Solé Tura

Guillem Vidal i Andreu

Eulàlia Vintró i Castells

President: *Àngel Garcia i Fontanet*

Vicepresident: *Antoni Castells i Oliveres*

Secretari: *Josep M. Socías i Humbert*

Directora: *Meritxell Batet i Lamaña*

ACTIVITATS

Seminaris de treball

Reunions intensives de discussió i intercanvi entre experts.

Presentacions tècniques

D'experiències de gestió i d'investigacions acadèmiques.

Jornades, Conferències i Taules Rodones

Sessions obertes de divulgació i debat.

Premi Carles Pi i Sunyer

Anualment es convocarà sobre temes que es considerin d'actualitat dins del marc dels estudis autonòmics i locals.

SERVEIS

Banc de Bones Pràctiques

Identifica, sistematitza i difon experiències innovadores de govern i gestió als municipis i les comunitats autònomes.

Observatori del Govern Local

Recull, sistematitza i elabora tota mena d'informacions sobre la realitat dels governs locals, per a ser utilitzades per les administracions públiques, els partits polítics, els agents socials i el món acadèmic.

Documentació

Fons documental sobre govern local, autonomies i federalisme. La Fundació elabora amb aquest fons dossiers documentals monogràfics.

loc@l

Llista de correu electrònic sobre govern local, federalisme i autonomies

Arxiu Carles Pi i Sunyer

Arxiu particular de Carles Pi i Sunyer sobre la Guerra Civil i l'exili: correspondència i documents de l'època.

PUBLICACIONS

Informes Pi i Sunyer

Estudis en profunditat que analitzen l'estat de la qüestió en matèries com el govern local, comunitats autònomes o justícia, i realitzen propostes en funció d'aquestes anàlisis.

Estudis

Treballs de recerca de caràcter monogràfic impulsats per la Fundació.

Documents Pi i Sunyer

Compilacions de textos, ponències i articles d'interès per a governs locals i autonòmics. Es posaran també a l'abast tesis, tesines i treballs d'investigació acadèmica sobre la matèria.

Punts de Vista

Textos breus que presenten visions crítiques i propostes substantives adreçades a renovar la política i la gestió en els governs territorials.

Notes de Treball

Documents de síntesi dels Seminaris de Treball realitzats a la Fundació.

Quaderns de l'Arxiu Pi i Sunyer

Recull originals de l'Arxiu Pi i Sunyer en edicions crítiques, així com investigacions sobre la Guerra Civil, l'exili i el primer franquisme a Catalunya.

loc@l

Llista de correu electrònic
sobre govern local,
federalisme i autonomies

loc@l és un instrument de comunicació entre gestors públics, càrrecs polítics, acadèmics i professionals interessats en temes de govern i gestió local i autonòmica.

A través de loc@l comparteixen informacions sobre seminaris, cursos i congressos, llibres i articles, novetats legislatives i jurisprudencials, investigacions en curs, pàgines web i d'altres notícies d'interès.

loc@l també és un mitjà senzill i eficaç per formular consultes, plantejar problemes, compartir inquietuds, difondre opinions, obrir debats i fer conèixer treballs i documents.

Subscrigui's enviant un missatge a local@pisunyer.org
o trucant al (34) 93 452 71 15.

Difongui els missatges a la llista enviant-los a:

local@pisunyer.org

Informes Pi i Sunyer

Informe Pi i Sunyer sobre Gobierno Local en España

Francisco Longo (dir.)

Informe Pi i Sunyer sobre Gobierno Local en las democracias avanzadas

Francisco Longo (dir.)

Informe Pi i Sunyer sobre Comunidades Autónomas 1995-1996

Manuel Ballbé, Joaquim Ferret (dirs.)

Informe Pi i Sunyer sobre la Justícia a Catalunya (versió en català i castellà)

Jaume Galofré (dir.)

Documents

1. *Regiones y ciudades ante la Unión Europea*
2. *La Llei Municipal de Catalunya de 1934*
3. *El acceso de los Entes Locales al Tribunal Constitucional y la protección de la Autonomía Local*
4. *Nuevas orientaciones en Política y Gestión Urbana*
5. *Federalismo y subsidiariedad en Italia*
6. *Estratègies per al desenvolupament econòmic i social en l'àmbit local*
7. *Optimizar la Organización municipal: técnicas y experiencias para mejorar la eficiencia de los servicios locales*
8. *Mediació i resolució alternativa de conflictes als municipis*
9. *El nuevo ordenamiento de las autonomías locales en Italia: entre continuidad y reforma*
10. *Urban 21. Informe mundial y Declaración de Berlín sobre el futuro urbano*
11. *Técnicas de gestión de calidad en la Administración Pública: CAF*
12. *La Gestión Pública Intergubernamental en la Unión Europea*
13. *Conferencia de Riga sobre la democracia local en los albores del siglo XXI*
14. *Los altos cargos: entre la política y la administración*
15. *Evaluación sobre la corrupción en España*
16. *Las actuaciones municipales en Cataluña en el ámbito de la inmigración*
17. *La política báltica de la Unión Europea. El caso de Kaliningrado*
18. *La Reforma de la Organización Territorial de la Administración del Estado Portugués*
19. *La participación de los ciudadanos en la vida pública local*

Punts de Vista

1. *Fortalecer la conciencia de comunidad: ¿qué rol para los gobiernos locales?*
Frank Benest
2. *Notas sobre el principio de subsidiariedad y el gobierno local*
Luciano Parejo
3. *El futur dels ajuntaments: vuit visions*
Varios autores
4. *Vint anys d'ajuntaments democràtics: opinions a la premsa*
Varios autores
5. *El dictamen sobre la secesión de Quebec: un comentario*
Carmen Chacón y Agustín Ruiz Robledo
6. *Marketing de servicios municipales*
Toni Puig
7. *La Carta municipal de Barcelona en la reforma del Régimen Local*
Tomàs Font
8. *L'accés dels estrangers no comunitaris a la funció pública local: un canvi cap a la igualtat*
Francesc Consuegra

9. Cargos locales y derecho fundamental a la participación política

Enrique Belda Pérez-Pedrero

10. La Llei orgànica d'Universitats: quina aportació al futur de la universitat

Eva Pons

11. El conflicte de l'Orient Mitjà: població, territori i poder polític

Pere Vilanova

12. Estabilitat pressupostària, autonomia i finançament de la inversió pública

Antoni Castells

Estudis

1. La Provincia en el Estado de las Autonomías

Diversos autors

2. Gestió pública del turisme. Manual per a les administracions locals de les zones interiors

Joan Cals (dir.)

3. El Consell Tributari Municipal de Barcelona

Diversos autors

4. Gobierno local y modelo gerencial. Reflexiones y propuestas para fortalecer la función directiva en los municipios

Diversos autors

5. Los retos de la Justicia en el siglo XXI. Reflexiones sobre la situación actual y las perspectivas de futuro del Poder Judicial

Diversos autors

6. «El model europeu» de cohesió econòmica i social

Diversos autors

7. Jornades sobre el model d'organització territorial de Catalunya

Diversos autors

Notes de Treball

1. Las Administraciones Locales ante el futuro Estatuto de la Función Pública

2. Proyecto de Ley Reguladora de la Jurisdicción Contencioso-administrativa

3. Las Administraciones Locales ante la modificación de la Ley 30/1992, de Régimen Jurídico de las Administraciones Públicas y del procedimiento administrativo común

4. Indicadores de Gestión para las Entidades Públicas

5. L'aplicació de la Llei de la intervenció integral de l'administració ambiental

6. Contratación pública local: propuestas de reforma

7. La Mediació Comunitària als Estats Units

8. Gobernabilidad Local y Participación Ciudadana

9. Grans Ciutats: La Carta Municipal de Barcelona

10. Municipis i Urbanisme. Tertúlies locals núm. 2

Papers de recerca

1. La cooperación transestatal entre autoridades regionales y locales

Neus Gómez

2. La descentralización en Barcelona y Birmingham

Moisès Amorós

3. La devolution en el Reino Unido: Gales, Escocia e Irlanda del Norte

Neus Oliveras

4. Gobierno local y desarrollo en Suecia: el caso del condado de Västerbotten

Pedro Luis Pérez Guerrero

5. *Reflexiones sobre la moción de censura al alcalde: evolución, comportamientos y regulación actual*
J. L. Martínez-Alonso Camps i Jaume Magre Ferran

Fulls de l'Observatori

1. *La descentralització de la despesa pública a Catalunya i Espanya*

2. *Quina seria la despesa local a Catalunya si es traspassen als ens locals competències en ensenyament, habitatge i polítiques d'ocupació?*

Quaderns de Jurisprudència

11 números per any

Fora de Col·lecció

Anuario de Hacienda Local. 1998

Indicadors de gestió per a les entitats públiques

Documents AECA: Principis de comptabilitat de Gestió núm. 16.

Barcelona: Gobierno y Gestión de la Ciudad

Editado y distribuido por Ediciones Diaz de Santos, Tel. 91-431 24 82.

Las balanzas fiscales de las Comunidades Autónomas (1991-1996)

Diversos autors

DISTRIBUCIÓ I VENDA

- Les publicacions de la Fundació es troben a les principals llibreries d'Espanya; entre d'altres, a Barcelona:
  - A la Llibreria de la Diputació (C/ Londres, 55. Barcelona, tel. 93 402 25 00)
  - A la Llibreria Marcial Pons (C/ Provença, 249. Barcelona, tel. 93 487 39 99)
- Distribuïdora Marcial Pons, tel. 91 304 33 03.

Quaderns de l'Arxiu Pi i Sunyer

1. *La situació a Catalunya i Espanya els anys 1945-1946 / Informe de les gestions fetes a Barcelona l'any 1947*

2. *Viure el primer exili: cartes britàniques de Pere Bosch i Gimpera, 1939-1940*

3. *Des dels camps. Cartes de refugiats i internats al Migdia francès l'any 1939*

4. *La cultura catalana a l'exili. Cartes d'escriptors, intel·lectuals i científics, 1939-1940*

Maria Campillo y Francesc Vilanova (eds.)

Documents d'Història

Sèrie història 1. *Franco a Barcelona*

Memòries d'en Carles Pi i Sunyer

1939. *Memòries del primer exili*

DISTRIBUCIÓ I VENDA

- Les publicacions de l'Arxiu es troben a les principals llibreries d'Espanya; entre d'altres, a Barcelona:
  - A la Llibreria de la Diputació (C/ Londres, 55. Barcelona, tel. 93 402 25 00)
  - A la Llibreria Marcial Pons (C/ Provença, 249. Barcelona, tel. 93 487 39 99)
- Distribuïdora Marcial Pons, tel. 91 304 33 03.